

Hervormd IJsselmuiden en Grafhorst in de negentiende eeuw

door Hommo Reenders

IJsselmuiden en Grafhorst staan bekend als zeer kerkse dorpen. Grafhorst telt op zondag meer kerkgangers dan inwoners en IJsselmuiden onderscheidt zich door een veelheid aan kerkgebouwen.¹ Ook de uitkomst van de verkiezingen laat zien, welk een centrale plaats het christelijke geloof inneemt in de harten van de meerderheid van de bevolking.

Vanwaar deze kerkelijke betrokkenheid? En waarom is zij zo groot in onderscheiding tot andere plaatsen? Het is heel moeilijk, zo niet onmogelijk, om op deze vraag een bevredigend antwoord te geven. Hiervoor zou een diepgaand en veelomvattend onderzoek nodig zijn en daartoe ontbreken ons de tijd en de middelen. Wel is het mogelijk een tipje van de sluier op te lichten door ons af te vragen, hoe het in deze dorpen stond met kerk en geloof in de negentiende eeuw. Ik beperk mij dan tot de geschiedenis van de Hervormde Gemeente van IJsselmuiden en Grafhorst. Deze gemeente was het enige kerkgenootschap in beide dorpen voor de oprichting van de rooms-katholieke parochie in 1857 (in 1849 had de gemeente op een totaalbevolking van 1354 personen, 306 rooms-katholieken die in Kampen naar de mis gingen).² Globaal gezegd kan men stellen dat zeventig procent van de bevolking van IJsselmuiden en bijna alle inwoners van Grafhorst destijds hervormd waren.

Onder de negentiende eeuw versta ik in dit artikel de periode van 1816 tot 1906. In het eerstgenoemde jaar kreeg de Nederlandse Hervormde Kerk een nieuwe organisatie, die grote invloed heeft gehad op de loop van de kerkgeschiedenis. Omstreeks datzelfde jaar begon het antwoord van de gelovigen op de uitdaging van de Verlichting en de Franse Revolutie steeds duidelijker vormen aan te nemen. Deze bewegingen hadden een grote omwenteling teweeg gebracht in het beeld van God en van de mens, die haaks stond op de leer van de gereformeerde belijdenisgeschriften uit de zestiende en zeventiende eeuw. Dit betrof vooral de uitspraken over de verdorvenheid van de mens, de toorn van God en de verzoening door het lijden en sterven van Christus. Hoe reageerden de protestanten in IJsselmuiden en Grafhorst op de preken, de liturgie en de kerkliederen, die uitdrukking

gaven aan dit nieuwe optimistische mens- en godsbeeld? En hoe reageerden zij op de gevolgen van de scheiding van Kerk en Staat, waardoor de kerk geleidelijk haar invloed verloor op het onderwijs en de armenzorg? En wat was hun reactie op het streven naar meer gelijkberechtiging en participatie - ook in de kerk - voor die groepen in de samenleving, die voordien nauwelijks meetelden? Verzette men zich tegen deze ontwikkelingen of gingen men uit van de onontkoombaarheid ervan en probeerde men ze zoveel mogelijk in goede banen te leiden? En hoe eensgezind was de gemeente? Of kwam het tot een richtingenstrijd? Of 'erger' nog, tot Afscheiding (1834) en Doleantie (1886)? Het jaar 1906 heb ik als eindpunt van mijn verhaal gekozen, omdat het antwoord van de Hervormde Gemeente van IJsselmuiden en Grafhorst op al deze moderne uitdagingen zich toen duidelijk had gekristalliseerd. 1906 is bovendien het jaar van de oprichting van de Gereformeerde Bond, die richtingorganisatie, waarmee het overgrote deel van de Hervormde Gemeente van IJsselmuiden en Grafhorst zich het meest verwant voelde.

IJsselmuiden en Grafhorst in de negentiende eeuw

Om de kerkgeschiedenis van IJsselmuiden en Grafhorst te begrijpen moet ik eerst iets vertellen over de levensomstandigheden van de inwoners in de negentiende eeuw.³ Ik begin met IJsselmuiden, de oudste van beide plaatsen. Deze plaats wordt reeds in 1133 in de stukken vermeld. Zij bestond uit enkele nederzettingen, gelegen op rivierduinen in het gebied, zoals Oosterholt, de Dorpsweg en de Zandberg. De burgerlijke gemeente IJsselmuiden, die in 1811 werd gesticht en tot 1937 in deze vorm heeft bestaan, omvatte behalve genoemde nederzettingen ook de Koekoek en een gedeelte van de polder Mastenbroek. De Koekoek was een grote waterplas, die ten gevolge van de vervening en de watersnood van 1825 was ontstaan. Bij deze ramp waren 35 inwoners van de gemeente IJsselmuiden om het leven gekomen. Pas in 1909 slaagde men erin om de plas definitief droog te leggen na vergeefse pogingen in de jaren 1850 en 1860. De Zandberg was een enclave van de gemeente Kampen; hier waren de begraafplaatsen van de stad en was het militaire oefenterrein van het garnizoen. Voor de IJsselbrug was een tweede Kamper enclave: het spoorwegstation en de omgeving van de Buiten-Sociëteit.

De meeste inwoners van IJsselmuiden leefden in de negentiende eeuw van de veeteelt en de tuinbouw. De veeteelt bloeide in de jaren 1850 tot 1880. De tuinbouw werd vooral beoefend in de kom van het dorp en nam vanaf

de jaren 1850 in belangrijkheid toe. IJsselmuiden telde ook enkele blekerijen, waarin de families De Haas, Van der Kamp, Van der Vegt en anderen hun brood verdienden. Aan het eind van de eeuw werden de meest vooruitstrevende van deze bedrijven aangesloten op de waterleiding en voorzien van een stoommachine. In 1880 werd een conservenfabriek 'De Faam' geopend en aan het eind van onze periode, in 1905, kreeg IJsselmuiden zelfs zijn eerste groenteveiling. Toch werd ook veel armoede geleden in het dorp, bijvoorbeeld als de aardappeloogst mislukte en de prijs van de andere levensmiddelen omhoog schoot. De meeste dagloners waren afhankelijk van seizoenarbeid en moesten hun inkomen aanvullen met het maken van matten. Dit leverde echter maar weinig op als de prijzen daalden als gevolg van het grote aanbod. Het aantal bedeeden in IJsselmuiden was dan ook niet gering. In 1852 moest de Hervormde diaconie gedurende korte of lange tijd voor 143 en in 1861 voor 183 bedeeden zorgen. Dit betekent, dat meer dan 10% van de leden van de Hervormde Gemeente in die jaren leefde van de diaconie.⁴

In het eveneens op een rivierduin gelegen Grafhorst was de armoede waarschijnlijk het grootst. Het plaatsje vormde van 1811 tot 1937 een zelfstandige burgerlijke gemeente. De oppervlakte was slechts 226 ha, ongeveer een negende van de 2188 ha van de gemeente IJsselmuiden.⁵ In 1825 had Grafhorst bijna 300 en in 1885 677 inwoners, terwijl de gemeente IJsselmuiden in het laatstgenoemde jaar 2071 zielen telde. Hoewel Grafhorst over stadsrechten beschikte - gekregen in 1333 van de Utrechtse bisschop Jan van Diest - heeft het zich nooit tot een echte stad kunnen ontwikkelen. Het kreeg geen muren en beschikte zelfs niet over een eigen kerkgebouw, zodat de inwoners 's zondags in de meer dan twee kilometer van Grafhorst verwijderde dorpskerk van IJsselmuiden ter kerke moesten gaan.

Grafhorst leefde voornamelijk van de visserij en de veeteelt. Verder werkten de inwoners als verveners en turfmakers in het Zwijnsleger. In dit gebied, gelegen ten westen van de Koekoek, werd vanaf 1857 turf gegraven, hetgeen in de jaren 1860 werkgelegenheid verschafte aan ongeveer honderd mannen. Echter ook in Grafhorst moesten de dagloners en de vissers hun karige inkomen dikwijls aanvullen met de mattenmakerij, hetgeen niet altijd soelaas bood. De armoede in Grafhorst was ook een gevolg van enkele ernstige rampen waardoor de bevolking getroffen werd. Bij de reeds genoemde watersnood van februari 1825 verdronken zes inwoners. Dit waren er minder dan in IJsselmuiden, maar de materiële schade was groot. Meer dan de helft van de woningen werd zwaar beschadigd of geheel weggeslagen. Op

zaterdag 5 mei 1849 werd Grafhorst opnieuw getroffen, ditmaal door vuur. Slechts drie van de zestig woningen van het dorp ontkwamen aan de vuurzee. Bijna de gehele bevolking van driehonderd zielen werd dakloos en verloor haar grotendeels onverzekerde huisraad en kleding. De mensen werden tijdelijk ondergebracht in IJsselmuiden. Hoewel een groots opgezette hulpactie veel geld opbracht en het dorp snel weer kon worden opgebouwd, werd lang niet alle schade vergoed.⁶

De slechte gezondheidszorg en het gebrek aan hygiëne leidden ertoe, dat de inwoners van Grafhorst en IJsselmuiden getroffen werden door enkele epidemieën. Zo woedde in 1849 een cholera-epidemie in Wilsum, IJsselmuiden en Grafhorst. Acht zieken in IJsselmuiden moesten dit met de dood bekopen. Een nieuwe epidemie in 1855 kostte zes inwoners van IJsselmuiden en twee Grafhorstenaren het leven, terwijl de cholera-epidemie van 1866 vier inwoners van Grafhorst ten grave sleepte. Het zwaarst werd Grafhorst getroffen door de pokkenepidemie van 1871. Hoewel men zich in die tijd reeds tegen deze ziekte kon laten inenten, was dit in Grafhorst onvoldoende gebeurd. Of hieraan religieuze overwegingen ten grondslag hebben gelegen of dat het er niet van gekomen was omdat de in Kampen woonachtige gemeentearts in het jaar daarvoor was overleden, is niet geheel duidelijk. De gevolgen waren in ieder geval rampzalig. Van de 53 zieken overleden achttien personen. Onder hen was de tweeëndertigjarige predikant van IJsselmuiden, Dirk Nicolaas Eerdmans, die waarschijnlijk tijdens het bezoek aan de zieken de pokken heeft opgelopen en aan de gevolgen ervan is bezweken op 9 mei 1871. Zijn graf is nog in het dorp te vinden.⁷ Men kan zich voorstellen, dat deze levensomstandigheden grote invloed hebben gehad op het godsdienstige leven van velen. De mensen leefden niet in een maakbare samenleving, maar zij voelden zich in alles afhankelijk van een hogere macht, van God. Hun straten waren onverlicht en de meeste wegen onverhard. Met de volkshuisvesting was het slecht gesteld. Temidden van de veeziektes en rampen, de onvoorstelbare armoede en de vele ziektes bleven zij slechts overeind dankzij hun geloof in een God, die alles bestuurt. Hun leven was er vooral op gericht met die God in het reine te komen....

De kerkenraad van de Hervormde Gemeente

Vandaar dat de kerk een belangrijke plaats innam in hun leven en het hen bepaald niet onverschillig liet hoe de boodschap van het Evangelie van de kansel werd verkondigd en gestalte kreeg in de levensstijl van de mensen.

Van kerkverlating was geen sprake. De Hervormde Gemeente van IJsselmuiden en Grafhorst groeide daarentegen gestaag, van 950 zielen in 1827 tot 1519 zielen in 1899. Naar mijn berekening woonde ongeveer eenderde van hen in de burgerlijke gemeente Grafhorst en tweederde in IJsselmuiden.

De kerkenraad, die de verantwoordelijkheid droeg voor de prediking en het beleid bepaalde ten aanzien van het diaconaat en de kerkelijke tucht, bestond naast de predikant uit drie ouderlingen en vier diakenen. In januari 1859 werd het aantal ouderlingen echter uitgebreid tot vier, opdat het huisbezoek beter tot zijn recht zou komen.⁸ In de regel deden de ambtsdragers dienst gedurende een periode van drie jaar. Daarna werden zij opgevolgd door een ander gemeentelid, gekozen door de kerkenraad, die zichzelf dus aanvulde. Opvallend is, hoe ongeveer vanaf het midden van de eeuw het steeds meer gewoonte werd om aftredende ambtsdragers te herkiezen. Het gevolg hiervan was, dat sommige ouderlingen vier perioden van drie jaar achtereenvolgens dienst deden, ja zelfs nog langer. Ik noem hier de namen van enkele ouderlingen met vermelding van de jaren waarin zij dienst deden: Hendrik van der Kamp (1856-1875), Gerrit Nieuwenhuis (1859-1875), Gerrit van den Beld (1865-1877), Cornelis Oosten van der Vegt (1875-1894), Willem van Delden (1877-1915), Jan Pelleboer (1885-1907) en Jan Bos (1878-1890). De Grafhorster veeboer Willem van Delden (1818-1915) werd in 1913 zelfs nog op vierennegentigjarige leeftijd in het ambt bevestigd!

De plaatselijke predikant of - in het geval van een vacature - de door de Ring Kampen aangewezen consulent leidde de vergaderingen van de kerkenraad.⁹ Hij schreef ook de notulen, die medeondertekend werden door een ouderling. Tot groot verdriet van de historici werden ze zeer beknopt gehouden. Eigenlijk zijn het niet meer dan besluitenlijstjes. De kerkenraad kwam niet vaak bijeen - gemiddeld zes keer per jaar - , behalve wanneer de gemeente

Nederlands Hervormde Kerk IJsselmuiden voor de verbouw in 1912.

(foto: J. van Lenthe)

vacant was en een predikant beroepen moest worden. De belangrijkste vergaderingen waren die, welke gehouden werden vlak voor het Avondmaal. Het Heilig Avondmaal werd vier maal per jaar gevierd. Het werd voorafgegaan door huisbezoek, waarbij de ouderlingen alle belijdende leden van de gemeente langs liepen. Daarna werd op de kerkenraadsvergadering het geestelijk leven van de gemeente besproken en zo nodig tucht geoefend over hen die zich hadden misgaan.¹⁰ Andere gewichtige vergaderingen waren die, waarin de diaconie rekening en verantwoording aflegde van inkomsten en uitgaven, die waarin ambtsdragers werden verkozen en die, waarin jonge mensen werden toegelaten tot het doen van openbare belijdenis van hun geloof.

In het vervolg zullen wij zien, dat in tegenstelling tot de Hervormde Gemeenten van Kampen, Kamperveen en Mastenbroek de kerkenraad van IJsselmuiden en Grafhorst het vertrouwen genoot van de meerderheid van de gemeente. In genoemde plaatsen bestond een grote tegenstelling tussen de min of meer verlichte bovenlaag, die de kerkenraad samenstelde en geestverwante predikanten beriep, en de grote meerderheid van het eenvoudige en onmondige kerkvolk, dat gehecht was aan de oude paden. In IJsselmuiden en Grafhorst bestond deze tegenstelling echter niet of nauwelijks. Toen de mannelijke lidmaten vanaf 1867 de mogelijkheid kregen om invloed uit te oefenen op de samenstelling van de kerkenraad en de beroeping van de predikant hebben zij hiervan dan ook geen gebruik gemaakt. In de drie genoemde gemeenten gebeurde dat wel, maar de overgrote meerderheid van de gemeente IJsselmuiden en Grafhorst kon zich goed vinden in het gevoerde beleid. Zij had er geen behoefte aan om hierin verandering aan te brengen.

Het collatierecht¹¹

In de door ons beschreven periode is de gemeente bediend door 13 predikanten.¹² Gemiddeld bleven zij ruim zes jaren. Hierbij waren enkele uitschieters naar boven en naar beneden. Het langst stonden in IJsselmuiden de eerste twee predikanten Jacobus Henricus Scheepers (28 jaar) en Hermannus Rietveld Creyghton (12 jaar) en de laatste predikant Adriaan Renier (18 jaar). Het kortst hebben het volgehouden Jonathan Bastiaan Nijhoff (9 maand), Antoon Piper (15 maand), Jan Adriaan Petrus Ris Lambers (17 maand), Dirk Nicolaas Eerdmans (19 maand), Jacob van der Werff (21 maand) en Eskelhoff Carsjen Gravemeijer (2 jaar). Hoewel de kerkenraad meerdere malen geprobeerd heeft predikanten over te halen de

(foto: J. van Lenthe)

gemeente voor een tweede maal te dienen, had zij alleen succes bij Wilhelmus Jacobus Geselschap. Deze gevierde predikant stond niet alleen in de jaren 1857-1859, maar ook van 1865 tot 1869 in IJsselmuiden.

Tot diep in de negentiende eeuw was de IJsselmuiden kerkenraad niet geheel vrij in de keuze van zijn predikanten. Oorspronkelijk hadden de zestien binnen- en de zestien buitenerfgenamen van het kerspel IJsselmuiden het recht om in het geval van een vacature een drietal op te stellen, waaruit de kerkenraad dan iemand mocht kiezen en beroepen. Onder invloed van de scheiding van kerk en staat droegen de binnenerfgenamen, d.w.z. de

eigenaren van bepaalde onroerende goederen binnen de (oorspronkelijke) dijken van IJsselmuiden, in 1805 hun rechten over aan de kerkenraad. Hierin werden zij echter niet gevolgd door de buitenerfgenamen, de eigenaren van enkele buitendijs gelegen gronden, de zogenaamde IJsselmuiden Noord. Het gevolg hiervan was dat vanaf 1805 de kerkenraad en de buitenerfgenamen om beurten een drietal opstelden, dat in de ene vacature door de kerkenraad ter keuze aan de mannelijke lidmaten en in de andere vacature door de collatoren aan de kerkenraad werd voorgelegd.¹³ Deze wijze van beroeping veranderde in 1856 in zoverre, dat de kerkenraad steeds een tweetal opstelde, waaruit om beurten de mannelijke lidmaten of de collatoren een keuze mochten doen.¹⁴ De kerkenraad was bepaald niet gelukkig met de invloed van buitenstaanders op het beroepingswerk. Hij heeft dan ook enkele malen geprobeerd een eind te maken aan deze praktijk. Zo pleitte hij in 1848 bij het Classicaal Bestuur voor een wijziging in de reglementen 'ter wering van alle mogelijke invloed van Collatie-regt in de beroepingen der predikanten',¹⁵ terwijl hij in 1855 een delegatie stuurde naar baron F.A.S.A. van Ittersum in Hattem met het vriendelijke verzoek om van zijn rechten

afstand te doen.¹⁶ Dit was echter tevergeefs. Pas in 1872 deden de meeste buitenerfgenamen afstand van hun collatierecht.¹⁷

De predikanten van de Hervormde Gemeente

Het collatierecht heeft niet kunnen verhinderen, dat IJsselmuiden in de negentiende eeuw predikanten kreeg, die geliefd waren bij het kerkvolk en ook door andere gemeenten werden begeerd. Vaak bleven zij maar een korte tijd in IJsselmuiden, omdat anderen al vrij snel een beroep op hen deden. Ook in dit opzicht onderscheidde hervormd IJsselmuiden en Grafhorst zich van Mastenbroek en Kamperveen, waar de gemeente tientallen jaren achtereen opging onder het gehoor van dezelfde predikant. Wilhelmus Scheuer stond bijvoorbeeld 44 jaar in Mastenbroek (1805-1849) en Arnoldus Cornelis Montijn heeft het 45 jaar volgehouden in Kamperveen (1851-1896). Het feit dat deze predikanten niet van de rechtzinnige richting waren heeft waarschijnlijk mede tot hun langdurige verblijf bijgedragen, want orthodoxe predikanten waren het meest in trek. Alle predikanten, die in de negentiende eeuw de Hervormde Gemeente van

Voormalige pastorie Hervormde Gemeente Dorpsweg 2 IJsselmuiden.

Ijsselmuiden en Grafhorst hebben gediend, behoorden tot deze richting. Binnen de rechtzinnige richting bestonden allerlei nuances en dat gold ook voor hen. De een was meer bevindelijk dan de ander. De een hield zich streng aan de reglementen en probeerde zoveel mogelijk samen te werken met het Classicaal Bestuur, terwijl de ander er een loopje mee nam en zich van de kerkelijke besturen weinig aantrok. De een zocht het herstel van de kerk in de weg van de prediking en de ander legde meer nadruk op de binding aan de belijdenisgeschriften en op de rechten van de gereformeerde geloofsrichting in de kerk. Echter ondanks al deze nuances waren zij eenstemmig in hun verwerping van het optimistische mensbeeld van de Verlichting. Zij lieten zich liever leiden door de oude leer, vertolkt in de belijdenisgeschriften uit de tijd van de Reformatie. De rechtvaardiging door het geloof was het centrale thema van hun prediking. Gravemeijer was gepromoveerd op de leer van Paulus over de verzoening door Christus. In zijn Groningse proefschrift van 1874 legde hij de nadruk op het plaatsvervangend karakter van Christus' lijden als het centrum van Paulus' theologie en op de feitelijkheid van de opstanding uit de doden.¹⁸ In de vergaderingen van de Ring Kampen, waarvan hij achttien jaar praetor is geweest, bracht ds Scheepers naar voren, dat het in het Evangelie gaat om schuld en vergeving, toorn en verzoening.¹⁹ Rietveld Creyghton was een bewonderaar van Willem Bilderdijk, 'de ijsbreker van het Réveil'.²⁰ Nijhoff, Geselschap, Ris Lambers, Deetman en Eerdmans waren geestverwanten. De eerste drie betuigden in de winter van 1861-1862 hun adhesie aan de oproep van enkele orthodoxe collega's om zich in te zetten voor de handhaving van de gereformeerde waarheid.²¹ Geselschap, Deetman en Eerdmans waren ook actief in de in 1863 opgerichte landelijke Vereniging van de Vrienden der Waarheid tot handhaving en verdediging van de leer en de rechten der gereformeerde kerk.²² Deetman en Geselschap zaten zelfs jarenlang in het hoofdbestuur van deze vereniging, die door het houden van bijbellezingen, het uitzenden van evangelisten, het opleiden van predikanten en het protest tegen de aantasting van de leer en de rechten van de gereformeerde richting haar doel probeerde te bereiken. Gravemeijer werd aan het eind van zijn leven lid van het hoofdbestuur van de Confessionele Vereniging, terwijl Johannes Beyer een volgeling was van dr Abraham Kuyper (1837-1920), hoewel hij uiteindelijk niet met de Doleantie van 1886 is meegegaan.

'Eenige verademing in onzen nood'

Dankzij deze rechtzinnige predikanten vormde de dorpskerk van

Ijsselmuiden vanaf het midden van de negentiende eeuw een toevluchts-
oord voor velen in de omgeving, die ontevreden waren met de prediking in
eigen gemeente. Eén van hen was Klaas van Genne (1812-1890) uit Hasselt.²³
Hij was de stuwende kracht achter de afdeling van de Vrienden der
Waarheid in zijn woonplaats en vele jaren zat hij met Geselschap en
Deetman in het hoofdbestuur. In 1878 schreef deze Van Genne een somber
verhaal over de kerkelijke toestand in Hasselt. Volgens hem weken de
Hasselter predikanten af van Gods Woord. Dit was al zestig jaar aan de gang
en het ging van kwaad tot erger 'totdat eindelijk de grond- en hoofdwaar-
heden der christelijke kerk van alle eeuwen door hen verloochend werden'.
De 'kinderen des Heeren' voelden zich hierdoor bezwaard om de door deze
predikanten geleide godsdienstoefeningen bij te wonen. Zij zochten hun
heil elders, de één bij 'de oude schrijvers' en de ander bij de afgescheiden-
nen. Van Genne vond dit echter geen goede oplossing. De komst van ds
Geselschap naar Ijsselmuiden in 1857 beschouwde hij daarom als een uit-
komst.²⁴ Hoewel hij er meer dan twee uur voor moest lopen, ging hij vanaf
dat jaar meestal in Ijsselmuiden ter kerke. En velen met hem. Geselschap
vertrok na twee jaar, maar gelukkig kreeg de gemeente in kandidaat
Deetman uit Elburg weer een orthodoxe predikant.²⁵ Deetman bracht 'bij
vernieuwing eenige verademing in onzen nood,' schreef Van Genne. En zo
stroomden in de tijd van Geselschap, Deetman en Eerdmans uit Masten-
broek, Kampen en Hasselt vele vromen naar de dorpskerk van Ijssel-
muiden, waar 'het geloof van hen, die uitzagen naar de komst des Heeren,
en hongerden naar de waarheid, werd opgewekt'. Tussen de morgen- en de
middagdienst verzamelden zij zich in een koffiehuis, waar zij met elkaar
de maaltijd genoten en door gebed, psalmgezang en de uitwisseling van
geestelijke ervaringen elkaar bemoedigden.²⁶ In de tijd van ds Eerdmans
werd voor hen zelfs de mogelijkheid geopend om als gasten aan de Avond-
maalsviering deel te nemen.²⁷

Na de dood van deze predikant in mei 1871 nam het aantal kerkgangers uit
de omgeving af, omdat inmiddels in hun eigen woonplaatsen voorzienin-
gen voor de prediking waren getroffen. In Kampen, Hasselt, Zwartsluis,
Vollenhove en Blokzijl waren namelijk afdelingen van de Vrienden der
Waarheid opgericht. Deze organiseerden godsdienstige bijeenkomsten op
zondag of in de week, waarin rondreizende evangelisten en rechtzinnige
predikanten het Woord van God verkondigden. De noodzaak om in
Ijsselmuiden te kerken verdween hierdoor. Wel hebben tot aan het eind van
onze periode jongeren uit Kampen, Kampereiland en Mastenbroek cate-

chetsch onderwijs in IJsselmuiden gevolgd, omdat zij (of hun ouders) het niet eens waren met de opvattingen van de eigen predikant. Tussen 1892 en 1905 deden bijvoorbeeld 26 jongeren uit Kampen, 35 van het Kamper-eiland en drie uit Mastenbroek belijdenis in de dorpskerk van IJsselmuiden.

Een afscheiding in 1835

De rechtzinnigheid van predikanten en kerkenraad verklaart ook, waarom de Afscheiding in IJsselmuiden en Grafhorst geen voet aan de grond kreeg. In tegenstelling tot Genemuiden, Mastenbroek, Hasselt en Kampen hebben zich in IJsselmuiden en Grafhorst slechts zeer weinig mensen van de Nederlandse Hervormde Kerk afgescheiden in 1834 en de jaren daarna. Hoeveel het waren is niet meer na te gaan, maar in ieder geval was hun aantal te gering om tot de instituering van een eigen kerk over te gaan.²⁸

In het notulenboek wordt slechts één geval vermeld van een afscheiding. Na de morgendienst van zondag 4 januari 1835 - dus nog geen drie maand na de afscheiding van de Hervormde Kerk van ds Hendrik de Cock (1801-1842) in Ulrum - meldde zich een zekere Hendrik Meijer uit Grafhorst bij ds Scheepers.²⁹ Hij verklaarde 'niet langer als lid van ons Hervormd Kerkgenootschap te willen bekend staan, kunnende zich niet vereenigen met hetgeen in onze kerk geleerd wordt. Hij wenschte voortaan zich in godsdienstige gevoelens en belijdenis te vereenigen met de bestaande gemeente te Zwijndregt, zooals hij zich uitdrukte, en de prediking van (...) Ds de Kock, en strijden met de gemeente van Doeveren, Genderen en Gansoijen voor het geloof der Dordtsche vaderen, weshalve hij verzocht zijnen naam in het boek der ledematen door te halen'.

Ds Scheepers en de ouderlingen H. Scholten en K. van der Weerd, die bij het gesprek aanwezig waren, zullen zich ongetwijfeld afgevraagd hebben, wat deze jongeman eigenlijk wilde. Het verband door hem gelegd tussen de gemeenten van Zwijndrecht enerzijds en die van Doeveren, Genderen en Gansoijen en ds de Cock anderzijds is nogal wonderlijk. In het laatste geval ging het om de beweging van de predikanten Hendrik de Cock van Ulrum en Hendrik Pieter Scholte van Doeveren c.a., die zich hadden afgescheiden van de Nederlandse Hervormde Kerk en inderdaad wilden terugkeren tot de leer en de kerkorganisatie, die zijn beslag had gekregen op de synode van Dordrecht in 1618-1619. In het eerste geval ging het echter om een heel andere beweging, namelijk die van de zogenaamde Zwijndrechter Nieuwlichters. Zij hadden omstreeks 1816 een broedergemeente gesticht, die in tegenstelling tot hetgeen Meijer dacht, geen enkele affiniteit had met 'het

geloof der Dordtsche vaderen'. Deze beweging, die gemeenschap van goederen nastreefde en de overheid en het burgerlijke huwelijk niet erkende, liet zich niet leiden door het geloof der vaderen, maar door 'het inwendige of nieuwe licht' van haar oprichters Stoffel Muller en Maria Leer. Wist Meijer eigenlijk wel, wat hij deed? Echter hoe verward zijn motieven ook waren en hoezeer Scheepers en de ouderlingen ook probeerden hem van zijn plannen af te houden, hij zette door en werd uitgeschreven als lid van de Hervormde Gemeente.

Geduld en begrip voor de bezwaarden

Waarschijnlijk was deze Grafhorstenaar de eerste afgescheidene in de provincie Overijssel.³⁰ Hij kreeg echter, zoals gezegd, weinig navolgers in eigen omgeving. De reden hiervan was niet, dat de bevolking geen affiniteit had met het gedachtegoed van de afgescheidenen. Integendeel, de afkeer van de Evangelische Gezangen, van bepaalde liturgische vernieuwingen en van de bemoeizucht van kerkelijke besturen was minstens zo groot als in Kampen, Genemuiden of Mastenbroek. Veel gemeenteleden beschouwden dit soort nieuwigheden als vrucht van de Verlichting. Toch dachten zij niet aan afscheiding, omdat zij bij hun predikanten veel begrip ontmoetten voor hun opvattingen en de kerkenraad meestal probeerde aan hun bezwaren tegemoet te komen. Ik noem twee voorbeelden.

Mannen, die bekend stonden om hun weigering de in 1807 ingevoerde gezangen te zingen, werden in IJsselmuiden 'gewoon' gekozen tot ouderling en diaken. De een bedankte voor deze verkiezing vanwege zijn bezwaren tegen de gezangen, zoals de winkelier en tapper Gerrit van der Haar uit Grafhorst in 1853.³¹ De ander nam zijn benoeming desondanks aan, zoals de groenboer Gerrit Nieuwenhuis in 1858.³² Ongeveer een jaar na de bevestiging van laatstgenoemde werden echter vanuit de gemeente bij het Classicaal Bestuur bezwaren ingediend. De broeders J. Kanis, W. Wielink, W. P. van Rechteren en H. van Rechteren verzochten Nieuwenhuis uit het ambt te zetten vanwege 'overtreding der kerkelijke reglementen en ontstichting der gemeente, aangezien hij geene evangelische gezangen zingt, ja ook onder het zingen daarvan zich uit het kerkgebouw verwijdert en onlangs na gehouden Avondmaalsviering zelfs door openlijke onbetamelijke behandeling van den voorganger Van Leeuwen de gemeente hare stichting niet alleen benomen, maar ook ten hoogste geërgerd heeft'.³³ Op zich is het al veelbetekenend, dat de indieners van de bezwaren zich niet overeenkomstig de regels wendden tot de kerkenraad maar tot het Classicaal

Bestuur. Blijkbaar hadden ze weinig vertrouwen in een serieuze behandeling van hun klachten door de kerkenraad. Het Classicaal Bestuur zond de brief echter door naar de kerkenraad met het dringende verzoek om de zaak serieus te behandelen op straffe van stopzetting van het beroepingswerk.³⁴

De kerkenraad behandelde de kwestie in zijn vergadering van 21 februari 1860. Ouderling Nieuwenhuis kreeg de gelegenheid om zich te verdedigen. Hij gaf toe, dat hij geen Evangelische Gezangen zong. Hij was echter niet de kerk uitgelopen om tegen deze gezangen te protesteren, maar alleen 'tot verrigting van noodzakelijke behoeften'. Verder betuigde hij zijn spijt over zijn woordenwisseling met ds Van Leeuwen, welke overigens niet tijdens maar na de Avondmaalsviering had plaats gehad. Na deze verheldering besloot de meerderheid van de kerkenraad, dat het ingekomen bezwaarschrift niet belangrijk genoeg was voor verdere behandeling en dat hij niet bevoegd was om aan de eis tot afzetting van Nieuwenhuis te voldoen. Het Classicaal Bestuur ging met dit besluit akkoord en machtigde de kerkenraad om het beroepingswerk voort te zetten. Nieuwenhuis mocht zijn werk als ouderling voortzetten, maar voor straf mocht hij niet aan de vergaderingen van de kerkenraad deelnemen zolang de bestaande vacature duurde.³⁵

Een andere nieuwigheid, waar velen in IJsselmuiden en Grafhorst moeite mee hadden, was een gebruik in de kerkdienst ter voorbereiding op de viering van het Avondmaal. In 1817 had de synode bepaald, dat de gemeente in deze dienst haar geloofsbelijdenis op een plechtige wijze zou herhalen en bevestigen. Dit gebeurde als volgt: de gemeente gaat staan; de predikant stelt twee vragen aan haar, namelijk of zij gelooft, dat de leer der zaligheid vervat is in de bijbel en of zij berouw heeft vanwege haar verdorvenheid en strafwaardigheid voor God; vervolgens antwoordt de gemeente met een buiging.³⁶ In IJsselmuiden hadden niet alleen leden van de gemeente, maar ook enkele ambtsdragers bezwaar tegen dit gebruik. De formulering van de vragen was volgens hen niet in overeenstemming met de gereformeerde opvatting van de openbaring Gods en met die van de verdorvenheid van de mens. Voor sommige ambtsdragers woog dit zo zwaar, dat zij in 1861 tijdens een kerkenraadsvergadering een dringend beroep deden op ds Ris Lambers om het stellen van de vragen achterwege te laten. De predikant was hiertoe echter niet bereid, omdat hij als proponent beloofd had zich aan de kerkelijke reglementen te zullen houden. Hij zou het gebruik dus handhaven, maar vooraf wilde hij wel aan de gemeente uitleggen, waarom hij dit deed. Verder zou hij het aan de vrijheid van ambtsdragers en

gemeenteleden overlaten om op te staan of niet.³⁷ Ook in dit geval werd de zaak dus niet op de spits gedreven, maar zoveel mogelijk werd tegemoet gekomen aan de bezwaren en gevoelens van de gemeente.

De gespannen relatie met de kerkelijke besturen

Soms bracht deze rechtzinnigheid en tegemoetkomendheid aan de veront-rusten de kerkenraad in conflict met het Classicaal Bestuur en het ringbe-stuur. Door de nieuwe bestuursorganisatie van 1816 was de zelfstandigheid van de kerkelijke gemeenten behoorlijk ingeperkt. Voor allerlei besluiten moest de kerkenraad toestemming vragen van het Classicaal Bestuur, ter-wijl de kerkvoogdij voor het beheer van de kerkelijke goederen onderwor-pen was aan het Provinciaal College van Toezicht. Vooral tijdens vacatures werd deze bemoeienis van de kerkelijke besturen voelbaar en als een last ervaren. Het bestuur van de Ring Kampen wees dan een predikant uit een naburige gemeente aan om als consulent en voorzitter van de kerkenraad op te treden. Soms was dat een predikant met heel andere opvattingen dan de meerderheid van de kerkenraad.

Het ringbestuur zorgde er ook voor, dat predikanten uit de Ring om beur-ten de kerkdiensten in IJsselmuiden verzorgden. Vooral deze ringbeurten stuitten op veel verzet in IJsselmuiden. De gemeente moest dan dikwijls onder het gehoor zitten van een predikant met wiens prediking zij het helemaal niet eens was. Zij hoorde liever een afgescheiden dominee of een vrome godsdienstonderwijzer dan zo'n verlichte ringpredikant. In 1868 preekte docent Simon van Velzen van de Theologische School uit Kampen in de dorpskerk op uitnodiging van Geselschap, zijn neef (!) en twee jaar later deed de afgescheiden predikant C. G. de Moen hetzelfde op verzoek van Eerdmans.³⁸ Vooral de Kamper godsdienstonderwijzer Cornelis Vlesch was een graag gehoord prediker in IJsselmuiden.³⁹ Hij leidde de kerkdien-sten van zondag 29 juli 1877, toen Gravemeijer verhinderd was om voor te gaan. Dit was in strijd met de reglementen, maar het Classicaal Bestuur had blijkbaar onvoldoende middelen om ertegen op te treden.⁴⁰

Heel anders lag dit in het geval van een vacature. Dan stond de kerkenraad eigenlijk onder toezicht. Toen hij in 1869 tijdens de vacature Geselschap een oefenaar of evangelist liet optreden en het Classicaal Bestuur er lucht van kreeg, werd hij ernstig vermaand. Hij moest beloven niemand meer op de kansel toe te laten dan met toestemming van de consulent.⁴¹ Eind 1886, toen ds Beyer het beroep naar Hierden had aangenomen, vreesde de ker-kenraad dat de prediking van enkele minder orthodoxe en moderne ring-

predikanten tot een ernstige confrontatie met de gemeente zou leiden of tot verminderd kerkbezoek. Om dit te voorkomen besloot hij contact op te nemen met de predikanten A. G. van Anrooy te Kampen, J. Klein te Zalk en A.C. Montijn te Kamperveen. Hij verzocht hen vriendelijk om van hun vacaturebeurten af te zien, omdat hij alleen voorgangers wilde laten optreden, die 'den ganschen raad Gods tot zaligheid van zondaren naar Gods Woord verkondigen'.⁴² De drie genoemde predikanten waren bereid aan dit verzoek te voldoen. Zij stelden echter twee voorwaarden. In de eerste plaats moest de kerkenraad zich houden aan het Reglement op de Vacatures. Blijkbaar vermoedden zij - en niet ten onrechte -, dat de kerkenraad Vleesch weer wilde laten optreden.⁴³ In de tweede plaats achtten zij zich gerechtigd om hun toestemming in te trekken, indien een aanzienlijk deel van de gemeenteleden hen alsnog schriftelijk zou verzoeken om in Ijsselmuiden te komen preken.⁴⁴ Tot grote teleurstelling van de kerkenraad is dit laatste inderdaad gebeurd. Op 15 december 1886 verzochten niet minder dan negentig mannelijke lidmaten aan de drie predikanten om hun beurten zelf in de dorpskerk te vervullen. Dit was een onverwacht groot aantal, waaruit blijkt dat toch niet iedereen het in alles eens was met de kerkenraad. Had het optreden van Vleesch op voorafgaande zondag soms ergernis verwekt? Of waren deze gemeenteleden bezorgd dat dit beleid van de kerkenraad zou leiden tot een conflict met de besturen en misschien tot een doleantie gelijk in Amsterdam was gebeurd? Ik weet het niet. Het gevolg van deze actie was echter duidelijk: de kerkenraad bleek niet in staat te zijn om een modern predikant als Van Anrooy van de kansel te weren. Toen deze predikant een paar maanden later de doop bediende in de dorpskerk zonder het formulier te lezen, ja, zonder dat de ouders of de predikant deze doop bij de kerkenraad hadden aangevraagd, kon hij slechts achteraf protest aantekenen...⁴⁵

De Waarheidsvrienden in Grafhorst

Het is opvallend hoe in de loop van de negentiende eeuw de spanningen en tegenstellingen in de gemeente toenamen. Zij traden vooral naar buiten in de jaren 1870 en 1880. In die periode werd de gemeente geteisterd door een langdurig conflict over het beheer van de kerkelijke goederen, door een afscheiding in Grafhorst en door verschil van mening over Abraham Kuyper en diens strijd voor kerkherstel.

Waarschijnlijk is de basis voor deze conflicten al gelegd in de jaren 1860, toen Deetman en Geselschap in Ijsselmuiden stonden. Zoals gezegd waren

beide predikanten zeer actief in de Nederlandse Vereniging van Vrienden der Waarheid. Deetman zat niet alleen in het hoofdbestuur, maar hij bevorderde ook de komst van evangelisten naar onze omgeving en de oprichting van plaatselijke afdelingen. In 1863 of kort daarna kwam op zijn verzoek een zekere Nicolaas Bakker uit Rotterdam naar IJsselmuiden. Deze reizende evangelist trad verscheidene malen op in de school van Grafhorst en in de dorpskerk van IJsselmuiden tot veel genoegen van de mensen.⁴⁶ Vooral in Grafhorst was men enthousiast. Men probeerde er zelfs een afdeling op te richten, evenals in Kampen en Hasselt. Het voordeel van een plaatselijke afdeling was, dat zij het recht had om eenmaal in de veertien dagen een evangelist van de vereniging te laten komen voor het houden van een bijbellezing. Het lukte de Grafhorstenaren echter niet om de tien contribuerende leden bijeen te krijgen, die voor de oprichting van een plaatselijke afdeling nodig waren. Zij kwamen in de jaren 1860 en 1870 niet verder dan zeven of acht contribuanten.⁴⁷ In het begin van de jaren 1880 werd het verlangen naar bijbellezingen in eigen dorp echter zo groot, dat zich voldoende Grafhorstenaren aanmeldden om een afdeling van de Waarheidsvrienden op te richten.⁴⁸ Door het organiseren van deze bijbellezingen, begonnen door evangelist Bakker en later door hemzelf voortgezet, heeft Deetman waarschijnlijk de zucht naar godsdienstige samenkomsten in Grafhorst versterkt.⁴⁹ Dat dit onder invloed van andere factoren in de jaren 1880 tot een afscheiding zou leiden, heeft hij echter niet kunnen voorzien.

‘Het is een ellende te IJsselmuiden’

Zoals gezegd werd de gemeente van IJsselmuiden en Grafhorst gedurende de jaren 1877-1887 geteisterd door een conflict over het beheer van de kerkelijke goederen. Dit conflict was zo ernstig, dat de gemeente lange tijd twee colleges van kerkvoogden heeft gehad, die elkaar niet erkenden en zelfs voor de Arrondissementsrechtbank te Zwolle een juridisch gevecht met elkaar hebben gevoerd. Als gevolg van dit conflict kon de gemeente enige tijd geen predikant beroepen en is zij bijna vijf jaar vacant geweest (1878-1883). De gemeente was verdeeld in voor- en tegenstanders van de verschillende colleges van kerkvoogden en het kerkbezoek daalde tot een minimum. Deetman, die van 1878 tot 1881 in Kampen stond en het conflict in zijn geliefde eerste gemeente met lede ogen aanzag, vatte alles samen in een brief aan de Utrechtse kerkjurist B. J. L. de Geer van Jutphaas met de woorden: ‘Het is een ellende te IJsselmuiden’.⁵⁰

Het is niet eenvoudig weer te geven, waar het conflict precies over ging,

maar naar mijn indruk was de belangrijkste oorzaak, dat de in 1873 opgetreden kerkvoogden - in het vervolg 'de oude kerkvoogden' genoemd - onvoldoende bereid waren om verantwoording af te leggen aan de gemeente. Een toenemend aantal gemeenteleden had hier geen vrede mee, zodat het uitliep op een conflict.

Wij hebben al gezien, hoe vanaf het midden van de eeuw - in de tijd van de predikanten Geselschap en Deetman - het steeds meer gewoonte werd dat aftredende kerkenraadsleden werden herkozen en gedurende lange perioden aanbleven. De achtergrond hiervan was niet, dat slechts weinig mensen bereid waren om een ambt in de gemeente te bekleden, maar het verlangen van de orthodoxe partij om de gereformeerde waarheid te verdedigen tegenover de invloed van nieuwe theologische opvattingen. Met name bij de Waarheidsvrienden Geselschap, Deetman en Eerdmans had deze handhaving en verdediging van de gereformeerde leer hoge prioriteit. Zij probeerden dit niet alleen te bereiken door prediking en catechese, maar ook door de handhaving van de eensgezindheid in de kerkenraad. De beste waarborg hiervoor was het laten aanblijven van die ambtsdragers, die zich bewezen hadden als 'trouwe wachters op Sions muren'. Het nadeel van het langdurig aanblijven van dezelfde ouderlingen en diakenen was echter, dat de kerkenraad niet alleen een rechtzinnig, maar ook een besloten en conservatief karakter kreeg en niet of nauwelijks open stond voor nieuwe ontwikkelingen.

Om een voorbeeld te noemen. Onder invloed van de democratie waren na 1848 enkele wijzigingen aangebracht in artikel 23 van het Algemeen Reglement van 1816. Voortaan zouden de leden der gemeente invloed kunnen krijgen op de verkiezing van ouderlingen en diakenen en op de beroeping van de predikant. Nadere uitwerking hiervan in een afzonderlijk reglement had tot gevolg, dat de leden van alle hervormde gemeenten in 1867 mochten stemmen over de vraag of zij dit benoemingsrecht zelf wilden uitoefenen door middel van een kiescollege dan wel aan de kerkenraad wilden overdragen.⁵¹ In IJsselmuiden vond deze stemming plaats op 19 april 1867. Unaniem kozen de kiesgerechtigde leden ervoor hun benoemingsrecht aan de kerkenraad te laten. Men was tenslotte tevreden met het tot nog toe gevoerde beleid.⁵²

In 1871 kregen de leden van de hervormde gemeenten opnieuw de gelegenheid te stemmen over de wijze waarop zij hun benoemingsrecht wilden uitoefenen. De uitkomst van de op biddag 8 maart in IJsselmuiden gehouden stemming was, dat alle 93 uitgebrachte stemmen voor handhaving van

de bestaande situatie waren.⁵³ Niet lang hierna werd echter door meer dan dertig leden een protest ingediend bij het Classicaal Bestuur tegen de wijze waarop de stemming had plaatsgevonden. De heer C. van der Gaag en zijn medestanders verzochten de stemming ongeldig te verklaren omdat zij geen geheim karakter had gedragen. In hun brief gaven zij de volgende beschrijving van de wijze waarop de stemming had plaatsgevonden. De kerkenraad had twee lijsten op een tafel gelegd. Op de ene lijst konden de voorstanders van de overdracht van het benoemingsrecht aan de kerkenraad en op de andere lijst de voorstanders van een kiescollege tekenen. De achter de tafel gezeten kerkenraadsleden konden hierdoor heel goed zien, waarvoor iemand koos.⁵⁴ Nadat het Classicaal Bestuur advies had gevraagd bij het Provinciaal Kerkbestuur en bij de synode, werd deze stemming afgekeurd. Toen enkele weken later opnieuw werd gestemd, bleken 144 van de 185 uitgebrachte stemmen voor de handhaving van de bestaande toestand te zijn. De vrees voor oppositie was blijkbaar zo groot dat de kerkenraad de participatie van gemeenteleden in zijn beleid zoveel mogelijk probeerde te beperken.⁵⁵

Het conflict over het beheer van de kerkelijke goederen

Dezelfde neiging om de zaken in de gemeente door een besloten kring van aanhangers van de oude waarheid te laten regelen leefde ook bij kerkvoogden en notabelen aan wie het beheer van de kerkelijke goederen was toevertrouwd. Ook op dit terrein had in de Nederlandse Hervormde Kerk aan het eind van het jaar 1860 een belangrijke verandering plaats. Als gevolg van een meer consequent doorgevoerde scheiding van Kerk en Staat beëindigde de koning zijn taak als opperkerkvoogd en droeg deze over aan een Algemeen College van Toezicht, dat het beheer op een nieuwe wijze moest organiseren. Dit college stelde vervolgens een algemeen beheersreglement op en nodigde de gemeenten uit om zich vrijwillig onder zijn toezicht te stellen of het beheer in eigen hand te houden.⁵⁶ De gemeente van IJsselmuiden en Grafhorst koos op 23 september 1870 met bijna algemene stemmen voor het laatste en werd hierdoor een van de 117 hervormde gemeenten in Nederland, die koos voor vrij beheer der kerkelijke goederen. Hierdoor kon zij het beheer van haar goederen regelen volgens een eigen reglement zonder enige bemoeienis van de overheid of toezicht van een college van buiten de gemeente.⁵⁷

In de tijd dat kerkvoogden en notabelen bezig waren met de opstelling van dit plaatselijke reglement, overleed ds Eerdmans, zodat de vaststelling ervan ernstige vertraging opliep en pas op 28 november 1873 zijn beslag kreeg in een

gecombineerde vergadering van notabelen en kerkvoogden. In deze vergadering werd tevens een lijst opgesteld voor de jaarlijkse aftreding. Volgens één van de notabelen, Willem Rozendal, behoorde men het nieuwe reglement en de lijst van jaarlijkse aftreding aan de manslidmaten voor te leggen. Kerkvoogd Gerrit Nieuwenhuis vond echter, dat 'de Gemeente daar niets met noodig had'.⁵⁸ Ook de gemeente zelf scheen aanvankelijk geen behoefte te hebben aan inspraak. Tot 1878 kozen de stemgerechtigde manslidmaten jaarlijks twee notabelen, waarna het college van notabelen een nieuwe kerkvoogd koos. Het leek alsof er niets aan de hand was en de gemeente het door kerkvoogden en notabelen opgestelde reglement zon-

Grafhorster Veer met veerman Gerrit van den Beld.

der meer accepteerde.

Dit veranderde echter in 1877, toen bleker Lubbertus van der Kamp Jzn. door notabelen tot kerkvoogd werd gekozen. Toen hij meer inzicht kreeg in het beheer van de kerkelijke goederen, schrok hij van 'de heerlooze toestand der gemeente'. Hij ontdekte dat de zaken verkeerd geregeld waren. Hij begon te twijfelen aan de rechtsgeldigheid van het plaatselijke beheersreglement, dat nooit ter goedkeuring aan de gemeente was voorgelegd. Verder maakte hij zich zorgen over de grote invloed van de (kerkelijke) ontvanger Hermannus Smelt op zijn collega kerkvoogden. Daarom verzocht hij in augustus 1878 met twee medestanders, de notabelen Hendrik van Delden en Albert Doorn, de president-kerkvoogd Gerrit van den Beld om

een vergadering bijeen te roepen ter bespreking van de zaak. Van den Beld was hiertoe echter niet bereid.⁵⁹

Ook ds Gravemeijer en notaris Albertus Höfelt uit Kampen, die van een en ander op de hoogte waren, maakten zich zorgen over het beheer van de kerkelijke goederen in de gemeente.⁶⁰ Dit leidde ertoe, dat Gravemeijer op verzoek van Van der Kamp en de genoemde notabelen op zondag 29 september en 6 oktober de manslidmaten opriep om op 9 oktober bijeen te komen in de dorpskerk. Deze bijeenroeping geschiedde echter buiten medeweten en zonder toestemming van de andere vier kerkvoogden, de veerman Gerrit van den Beld uit Grafhorst, de koopman Jan Sybrand sr te Grafhorst, de rietdekker Gerrit Schinkel Gerritzn. uit Grafhorst en de landbouwer Gerrit Nieuwenhuis uit Ijsselmuiden.⁶¹ Het werd een zeer rommelige vergadering. Gravemeijer, die op het punt stond naar Oosthem te verhuizen,⁶² liet zich niet zien en Van der Kamp droeg de leiding van de vergadering al snel over aan Höfelt. De notaris legde uit, dat het plaatselijke beheersreglement ongeldig was, omdat het nooit door de gemeente was goedgekeurd. Om die reden was ook het huidige college van kerkvoogden en notabelen onwettig. Er moest een nieuw reglement worden vastgesteld. Hierop verzocht hij de aanwezigen hem de gelegenheid te geven om het concept-reglement, dat hij op verzoek van Van der Kamp c.s. had opgesteld, voor te lezen. Na de voorlezing ervan, werd gestemd. De meerderheid ging ermee akkoord, waarna het rechtsgeldig werd verklaard door de notaris.

Een groot deel van de vergadering protesteerde tegen deze gang van zaken. Volgens hen was de bijeenkomst onwettig. Dit gold ook van de stemming, waaraan allerlei mensen hadden deelgenomen, die geen stemrecht hadden. Verontwaardigd verlieten de fungerende kerkvoogden met een aantal gemeenteleden de vergadering.⁶³

Van der Kamp en zijn aanhangers zetten echter door. Op 21 oktober 1878 werd opnieuw een vergadering van manslidmaten gehouden. Nu ter verkiezing van nieuwe notabelen en kerkvoogden. De nieuwe kerkvoogdij werd samengesteld uit Lubbertus van der Kamp Jz., Hendrik Jonker, zonder beroep te Ijsselmuiden, Jan Rook, vervener te Grafhorst, Jan Pelleboer, veehouder te Ijsselmuiden en Hendrik Schreuder, timmerman te Grafhorst. Kort na hun aanstelling verzochten ze Hermannus Smelt, in het dagelijkse leven horlogemaker en stadsklokopwinder te Kampen om op maandag 28 oktober op hun vergadering te verschijnen om inzage in de boeken te verlenen. Smelt weigerde en werd kort na die bewuste maandag niet alleen als kerkelijk ontvanger maar ook als koster en voorzanger ontslagen. Ook de

oude kerkvoogden waren niet van plan hun zetels neer te leggen, zodat de gemeente vanaf die tijd twee soorten kerkvoogden had, die elkaars rechtmatigheid bestreden.⁶⁴

Het proces voor de wereldlijke rechter

De gevolgen waren desastreus. De kerkenraad kon tot aan oktober 1880 geen predikant beroepen, omdat hij de voor de financiering van het beroepingswerk noodzakelijke toestemming van kerkvoogden niet kon verkrijgen.⁶⁵ Met algemene stemmen werd eerst besloten aan het Classicaal Bestuur een jaar uitstel te vragen in de hoop, dat de zaak spoedig opgelost zou kunnen worden.⁶⁶ Dit bestuur was het echter niet eens met zo'n langdurig uitstel. Het zond een commissie van twee wijze mannen, die op 24 november probeerden partijen met elkaar te verzoenen. Met instemming van de kerkenraad stelden zij voor, dat oude en nieuwe kerkvoogden en notabelen zouden aftreden en dat vervolgens door de stemgerechtigde leden een nieuw college zou worden benoemd, waaraan de oude kerkvoogden alles zouden overdragen. Dit voorstel kreeg niet de goedkeuring van de nieuwe kerkvoogden zodat deze verzoeningspoging op niets uitliep.⁶⁷

Hierop sommeerden de nieuwe kerkvoogden hun tegenstanders om uiterlijk op 15 januari 1879 aan hen rekening en verantwoording af te leggen. Toen deze hierop niet reageerden, probeerden Van der Kamp c.s. hun doel te bereiken door hun eis voor te leggen aan de Arrondissementsrechtbank te Zwolle. Na een groot aantal zittingen in 1879 deed de rechter eindelijk op 28 april 1880 uitspraak. De eis werd afgewezen en Van der Kamp c.s. werden veroordeeld in de kosten van het proces. Volgens de rechter viel aan de wettigheid van het oude college van kerkvoogden en notabelen niet te twijfelen. Het feit, dat zij het door hen opgestelde reglement niet aan de gemeente hadden voorgelegd, deed daaraan niets af. Indien de gemeente zich over het reglement had willen uitspreken, had zij de wettige kerkvoogden hierom moeten vragen. Dit had zij niet gedaan. De door Van der Kamp c.s. zonder medewerking van kerkvoogden eigenmachtig bijeengeroepen vergadering van stemgerechtigde leden was onwettig evenals het op die vergadering aangenomen reglement en het op grond daarvan gekozen college van kerkvoogden en notabelen.⁶⁸

Deze uitspraak stemde overeen met hetgeen Deetman had gehoopt en verwacht. Zijn sympathie lag aan de zijde van de oude kerkvoogden, die hem ook regelmatig om advies vroegen. De Kamper predikant vond het niet verstandig, dat zij het door hen opgestelde reglement niet aan de gemeente

hadden voorgelegd, maar dat maakte hun positie als kerkvoogden niet onwettig. Volgens hem ging het in dit conflict ook om 'een strijd tegen personen'. En onder de oude kerkvoogden waren mannen, 'die jarenlang bekend zijn als God te vreezen; dat ze, zolang ze geregeerd hebben, nooit anders dan de *waarheid* gezocht hebben voor de gemeente. Nu wil ik niet zeggen, dat deze nieuwe notabelen en kerkvoogden ook niet het goede zullen zoeken voor de gemeente. Dat weet ik echter niet genoeg....'⁶⁹

Deetman meende, 'dat de stemming in de gemeente meer en meer ten gunste der oude kerkvoogden verandert en dat een zeer groot aantal stemmen, die vroeger voor de nieuwe kerkvoogden waren, nu de oude genegen zijn'.⁷⁰ In werkelijkheid was in de gemeente echter de behoefte aan inspraak en aan verantwoording van het beheer gegroeid. Dit bleek duidelijk, toen de kerkenraad in november 1879 aan het Classicaal Bestuur moest meedelen, welke kerkvoogden hij erkende. De kerkenraad koos niet voor de oude, maar voor de nieuwe kerkvoogden.⁷¹ Het vonnis van de rechter op 28 april 1880 was daarom voor velen in IJsselmuiden ook een grote verrassing. Het maakte geen einde aan het conflict, omdat de nieuwe kerkvoogden zich er niet bij neer wilden leggen en de meerderheid van de gemeente hierin achter hen stond. Het was echter wel duidelijk geworden, dat zij niet over de juridische middelen beschikten om de oude kerkvoogden van hun zetels te stoten en hen tot overdracht van de fondsen te dwingen.⁷² Opnieuw zou dus geprobeerd moeten worden tot een minnelijke schikking te komen.

De afloop van het conflict

Na de uitspraak van de rechter verzocht de kerkenraad aan de oude kerkvoogden om het beroepingswerk mogelijk te maken. Zij gaven hun toestemming, zodat op 3 november 1880 het eerste beroep kon worden uitgebracht. Echter pas in het voorjaar van 1883 nam ds Johannes Beyer te Lemele het beroep naar IJsselmuiden en Grafhorst aan. Hij was de elfde predikant, op wie de kerkenraad in deze vacature een beroep had gedaan.⁷³

Het was geen wonder, dat zoveel predikanten bedankten, want het conflict over het beheer bleef zich voortspelen. In het kort kwam het op het volgende neer. Eerst probeerde men de zaak zonder hulp van buiten op te lossen. Op een gegeven moment kwam men overeen om onder leiding van de oude kerkvoogden een nieuw college van acht notabelen te kiezen, dat vervolgens nieuwe kerkvoogden zou aanwijzen. De stemming zou plaats vinden op zaterdag 6 november 1880. Echter voor het zover was, werden de oude kerkvoogden in de Kamper Courant er al van beschuldigd, dat zij de

stemming op allerlei manieren trachtten te beïnvloeden. Want anders dan gebruikelijk kon men niet alleen in IJsselmuiden, maar ook in Grafhorst zijn stem uitbrengen en wel in de woning van kerkvoogd G. van den Beld. De stemming in IJsselmuiden moest 's morgens onder werktijd plaats vinden, terwijl in Grafhorst gelegenheid bestond om na 4 uur 's middags te stemmen. Verder waren de stembriefjes tegen de gewoonte in, niet vooraf uitgegeven, zodat men gedwongen was ze ter plekke in te vullen. Analfabeten waren hierdoor op de hulp aangewezen van personen, die door de oude kerkvoogden waren aangesteld. Het ingezonden stuk laat zien, hoe groot het onderlinge wantrouwen was. Bovendien blijkt, dat de rivaliteit tussen de oude en nieuwe kerkvoogden niet los stond van een min of meer ondergrondse rivaliteit tussen Grafhorst en IJsselmuiden.⁷⁴ De uitslag van de stemming was echter duidelijk in het voordeel van de nieuwe kerkvoogden. De meerderheid van de gemeente wees het beleid van de oude kerkvoogden af en koos voor een degelijk en open beheer van de kerkelijke goederen. Voor de oude kerkvoogden en de kerkelijke ontvanger Hermannus Smelt was deze uitslag echter geen reden om af te treden en de bescheiden over te dragen aan anderen. Met een telkens weer herhaald beroep op de gerechtelijke uitspraak van 28 april 1880 bleven zij aan tot hun vertrek uit IJsselmuiden, de opzegging van hun lidmaatschap van de gemeente of tot aan hun dood.⁷⁵ Het conflict is hierdoor nooit opgelost, maar feitelijk uitgestorven.

Ondertussen nam het op 6 november 1880 gekozen college van notabelen en de door hen aangewezen kerkvoogden contact op met het Provinciaal College van Toezicht. Voor hen was duidelijk, dat de gemeente in dit conflict over het beheer van de kerkelijke goederen hulp van buiten nodig had. Het provinciaal college stelde daarop een speciale commissie in om de financiële orde in de gemeente te herstellen. Het gevolg hiervan was, dat de gemeente door een stemming op 10 december 1881 ervoor koos het beheer opnieuw onder toezicht te stellen van het Provinciaal en het Algemeen College van Toezicht.⁷⁶ Vervolgens nam de gecombineerde vergadering van kerkvoogden en notabelen op 20 december 1881 een nieuw plaatselijk beheersreglement aan, dat aansloot op het beheersreglement van het Algemeen College van Toezicht van 17 juni 1870.⁷⁷ En tenslotte verkozen de stemgerechtigde leden op 11 februari 1882 acht notabelen, die veertien dagen later vijf kerkvoogden aanstelden, te weten Lubbert van der Kamp, de hoofdonderwijzer Adolph Wernerid Ravenshorst,⁷⁸ Jan Rook, Hendrik Jonker en D. van den Beld Wzn.⁷⁹

In de jaren daarna heeft dit college voortreffelijk werk verricht. Wie de notulen leest van zijn vergaderingen komt onder de indruk van het gevoerde beleid. Zoals gezegd gaven de oude kerkvoogden hun verzet niet op. Hun ontvanger Smelt weigerde nog steeds zijn ontslag te accepteren.⁸⁰ De boeken en het Avondmaalszilver droeg hij niet over.⁸¹ Zelfs een verzoek aan de kerkenraad van Kampen in juni 1886 om druk uit te oefenen op Smelt, die in zijn dienst stond als voorlezer in de Broederkerk, mocht niet baten. Toch slaagden de kerkvoogden met hulp van het Provinciaal College van Toezicht erin om het beheer weer op orde te krijgen. De inkomsten namen gestadig toe met het gevolg, dat de gemeente in 1884 de oude dorpsschool met onderwijzerswoning kon kopen en zich eindelijk zelfs een kerkorgel kon veroorloven, dat op 23 december 1885 plechtig werd ingewijd.⁸² In 1890 besloot de kerkvoogdij een nieuw catechisatielokaal te bouwen bij de kerk en voor het einde van 1898 beschikte de gemeente over 'een zeer prachtige pastorie'.⁸³

Kerkscheuring in Grafhorst

Het conflict over het beheer van de kerkelijke goederen en de langdurige vacature van oktober 1878 tot april 1883 hebben veel kwaad gesticht in de Hervormde Gemeente van IJsselmuiden en Grafhorst. Zoals gezegd liep het kerkbezoek dramatisch terug en lagen de catechisaties stil. Aan de viering van het Heilig Avondmaal namen nog slechts enkele leden deel. De onderlinge verhoudingen in de gemeente waren ernstig verziekt.⁸⁴ Dit alles vormde een vruchtbare voedingsbodem voor de afscheiding van een veertigtal gemeenteleden en de instituering van de Gereformeerde Gemeente onder het Kruis te Grafhorst op 14 oktober 1884.

Zoals wij hebben gezien, was het de Waarheidsvrienden in Grafhorst in de jaren 1860 en 1870 niet gelukt een afdeling in hun dorp op te richten. Dit veranderde, toen de gemeente vacant werd en de zondagse kerkgang in IJsselmuiden steeds minder bevredigde vanwege het optreden van ringpredikanten, die als niet recht in de leer werden beschouwd. De behoefte aan godsdienstige bijeenkomsten onder leiding van een voorganger naar eigen keuze werd sterker gevoeld dan ooit. Met enige jaloezie keek men naar Kampen, waar de in 1863 door Deetman gestichte afdeling over een eigen lokaal beschikte en waar 's zondags godsdienstoefeningen werden gehouden onder leiding van een evangelist of van de oefenaar Cornelis Vlesch, indien tenminste geen rechtzinnige predikant in de kerken voorging.⁸⁵ Het aantal contribuerende leden van de Vrienden der Waarheid in Grafhorst

nam tijdens de vacature snel toe,⁸⁶ zodat voor april 1882 een eigen afdeling kon worden opgericht. Dit gebeurde door Johannes de Vries (1852-1922), een van de reizende evangelisten van de vereniging. De Vries was geboren in Zaandam. In mei 1878 was hij in dienst getreden van de Vereniging van de Vrienden der Waarheid. Vanuit zijn toenmalige woonplaats Hilversum trok hij door het land om op allerlei plaatsen spreekbeurten en catechisaties te houden.⁸⁷ Ondertussen studeerde hij voor godsdienstonderwijzer. Op 28 november 1881 werd hij door het Classicaal Bestuur van Amsterdam geëxamineerd en als zodanig toegelaten. De Vries was een goedmoedige en aimabele man, wiens prediking bijzonder op prijs werd gesteld. Geen wonder, dat de afdeling Kampen hem in 1881 verzocht in hun stad te komen wonen. Uiteindelijk vestigde hij zich niet daar, maar in Grafhorst op 1 april 1882.⁸⁸ Enige tijd later werd hij als vaste evangelist van de plaatselijke afdeling geïnstalleerd. De godsdienstoefeningen of bijbellezingen, die oorspronkelijk in de plaatselijke school gehouden werden, vonden sindsdien plaats in een eigen lokaal aan de Achterstraat.

Toch waren er ook spanningen in Grafhorst vanwege deze zondagse bijeenkomsten. Niet iedereen was er gelukkig mee, waarschijnlijk omdat gevreesd werd dat de verdeeldheid in de Hervormde Gemeente er nog ernstiger door zou worden. De bijeenkomsten werden namelijk ook bezocht door de (oude) kerkvoogd Van den Beld en de weduwe van de inmiddels overleden kerkvoogd Sybrand.⁸⁹ Toen omstreeks de jaarwisseling van 1882-1883 de ruiten van het lokaal werden ingegooid, legde de burgemeester meteen een verband met de beheerskwestie. Hij maakte zich ernstige zorgen. Op zijn verzoek werd tijdelijk een veldwachter in Grafhorst geplaatst.⁹⁰ Uiteindelijk viel het met de 'wanordelijkheden' wel mee. Echter niet met de verdeeldheid in de gemeente. De kerkenraad had begrip voor afzonderlijke bijeenkomsten in Grafhorst tijdens de zondagse kerkdiensten gedurende de vacature, maar na de intrede van ds Johannes Beyer op 22 april 1883 moest het afgelopen zijn. De reden voor deze bijeenkomsten was volgens hem echter vervallen, nu in de dorpskerk weer een rechtzinnige prediking te horen was uit de mond van de eigen predikant. Wie er nog mee doorging, maakte zich schuldig aan 'secten en muiterijen' in de kerk en behoorde onder censuur gesteld te worden.

Waarschijnlijk is deze harde afwijzing van de afzonderlijke bijeenkomsten de reden geweest, dat de Waarheidsvrienden uit Grafhorst hun kinderen niet meer wilden of konden laten dopen door ds Beyer, maar ernaar streefden dit te laten doen door ds W. J. G. Aalders in Kampen, de vriend en opvol-

ger van Deetman.⁹¹ Van hem verwachtten zij meer begrip voor hun afzonderlijke bijeenkomsten dan van ds Beyer. De kerkenraad van IJsselmuiden c.a. wilde aan het dopen in Kampen echter niet zomaar zijn medewerking verlenen. Hij besloot op 26 september 1883 het voor de doop buiten eigen gemeente vereiste attest niet op de gebruikelijke wijze te formuleren, maar als volgt: “De kerkenraad der Nederlandsche Hervormde Gemeente te IJsselmuiden en Grafhorst (...) verklaart, dat hem geene bezwaren bekend zijn tegen het uitwendig zedelijk gedrag van N.N., echtelieden te Grafhorst, die hun kind in de Hervormde Kerk te Kampen wenschen te laten doopen door Ds Aalders, doch acht zich tevens geroepen te getuigen, dat zij behooren tot degenen, die tweedracht en secten in kerken begeeren aan te richten.”⁹² Het gevolg was, dat ds Aalders vanwege de inhoud van de attesten er bezwaar tegen had de kinderen te dopen. Hierop wendden de ouders zich tot het Classicaal Bestuur met het verzoek de kerkenraad van IJsselmuiden te bewegen tot de afgifte van de gebruikelijke attesten. Dit bestuur achtte zich echter niet bevoegd de kerkenraad van IJsselmuiden en Grafhorst hiertoe opdracht te geven. Het eind van het lied was, dat de kinderen niet werden gedoopt en dat het verlangen naar bediening van de sacramenten in eigen kring in Grafhorst des te sterker werd gevoeld.⁹³

Ondertussen gingen de catechisaties en de godsdienstige bijeenkomsten tijdens de zondagse kerkdiensten in het Grafhorster lokaal gewoon door. Dit tot ergernis van de kerkenraad, die op 28 januari 1884 besloot een bezwaarschrift bij het Classicaal Bestuur in te dienen tegen De Vries. Het antwoord was, dat De Vries niet onder zijn toezicht, maar als lid van de Hervormde Gemeente van IJsselmuiden onder dat van de kerkenraad stond. Als de godsdienstonderwijzer zich misdroeg, moest de kerkenraad zelf tegen hem optreden.⁹⁴ Het notulenboek vermeldt nauwelijks of geen tuchtgevallen, zodat onbekend is of de kerkenraad maatregelen tegen De Vries heeft genomen of hiervan heeft afgezien. Op 9 september 1884 heeft De Vries zelf de knoop doorgehakt en zijn lidmaatschap van de Hervormde Gemeente opgezegd. Ongeveer een maand later werd hij hierin gevolgd door een veertigtal volwassen aanhangers.⁹⁵ Daarna is op dinsdag 14 oktober 1884 op verzoek van De Vries door de predikanten D. Versteeg van de Gemeente onder het Kruis te Dirksland en R. Gruntke van dezelfde kerkelijke groepering te Hasselt de Gereformeerde Gemeente onder het Kruis te Grafhorst geïnstituëerd. Dit betekent dat een kerkenraad werd gekozen en bevestigd. Hierna werd evangelist De Vries geëxamineerd en als predikant naar artikel 8 van de Dordtse Kerkorde toegelaten. De bevestiging had plaats op de volgende

dag. Zo kreeg Grafhorst voor het eerst in zijn geschiedenis een kerk in zijn midden met een eigen predikant. Zij werd Oud Gereformeerd of Vrij Gereformeerd genoemd. Tegenwoordig heet zij Oud Gereformeerde Gemeente in Nederland te Grafhorst.

De spanning tussen waarheid en eenheid

In de jaren 1880 werd de gemeente niet alleen in beroering gebracht door het conflict over het kerkelijke beheer en de scheuring in Grafhorst, maar ook door de strijd voor het kerkherstel, waarin Abraham Kuyper steeds meer op de voorgrond trad. Aanvankelijk bestond in de gemeente veel sympathie voor Kuyper en diens streven. Dat blijkt niet alleen uit de keuze voor vrij beheer in 1869, maar ook uit de predikanten die men beriep. Onder hen waren zelfs twee predikanten, die later met de Doleantie zijn meegegaan: dr mr Willem van den Bergh van Schaarsbergen en J.J.A. Ploos van Amstel uit Reitsum.⁹⁶ Ook ds Johannes Beyer, die de gemeente van april 1883 tot oktober 1886 heeft gediend was een sympathisant van Kuyper. Het is heel opvallend, hoe in zijn tijd op de collectelijst van de gemeente allerlei doelen werden geplaatst die nauw verbonden waren met de beweging van Kuyper, zoals de Unie School met de Bijbel, de Vrije Universiteit (VU), de Nederlandse Gereformeerde Zendingsvereniging (NGZV) en het Gereformeerd Weeshuis te Dordrecht.⁹⁷ Toch zien wij ook, dat er aarzelingen bestonden in de gemeente ten aanzien van het streven van Kuyper. Deze aarzelingen stonden niet los van de bittere ervaringen, die men had doorgemaakt tijdens het conflict over de kerkvoogdij en de scheuring in Grafhorst. Waarschijnlijk wist men in IJsselmuiden en Grafhorst beter dan waar ook, hoe verwoestend verdeeldheid en conflicten kunnen zijn.

Beyer werd bevestigd op 22 april 1883. Kort voor zijn komst - op 11 april - had in Frascati te Amsterdam een belangrijke vergadering plaats van vertegenwoordigers van geestverwante kerkenraden op uitnodiging van de kerkenraad van Amsterdam. Ook de kerkenraad van IJsselmuiden en Grafhorst was vertegenwoordigd door de ouderlingen Willem van Delden en Hendrik van Werven.⁹⁸ Deze vergadering was bedoeld als antwoord van orthodoxe zijde op de nieuwe proponentenbelofte, die op 15 januari 1883 van kracht was geworden. Hierin beloofden toekomstige predikanten, dat zij in de evangeliebediening 'met ijver en trouw zullen werkzaam zijn en de belangen van het Godsrijk, in overeenstemming hiermede die van de Nederlandsche Hervormde Kerk, met opvolging harer verordeningen, naar vermogen zullen behartigen'. Volgens Kuyper en diens medestanders stelde

deze belofte de kansels van de Nederlandse Hervormde Kerk open voor allerlei wind van leer. Om hieraan een halt toe te roepen spraken de afgevaardigden van de kerkenraden in Amsterdam af, dat zij voortaan niemand op de kansel van hun gemeente zouden toelaten dan die van harte met de drie Formulieren van Enigheid instemde. Verder zou de in 1816 ingestelde kerkelijke organisatie moeten worden afgebroken voorzover zij een belemmering vormde om Jezus als koning in zijn kerk te eren.⁹⁹

Het was in overeenstemming met deze afspraken, dat ds Beyer op 8 oktober 1884 met het voorstel op de kerkenraad kwam om voortaan in de gemeente geen predikanten te beroepen en geen ouderlingen en diakenen te benoemen, die niet hun volle instemming met de drie Formulieren van Enigheid hebben betuigd en dit door hun handtekening hebben bekrachtigd. Dit voorstel werd 'met eenparige stemmen' aangenomen. Ten behoeve van de uitvoering ervan zou de kerkenraad een speciaal boek aanleggen, waarin de ambtsdragers hun handtekening zouden zetten. Toen dit boek op de volgende vergadering aan de broeders ter ondertekening werd voorgelegd, weigerden echter vijf van de acht ouderlingen en diakenen. Dit tot grote ergernis van ds Beyer en de beide ouderlingen, die de vergadering in Amsterdam hadden bijgewoond. Hun verontwaardiging werd nog groter, toen ouderling Jan Bos op de vergadering van 1 december 1884 meedeelde, dat hij zijn handtekening onder de belijdenisgeschriften alsnog introk.¹⁰⁰

Wat zat hierachter? Het is waarschijnlijk geen toeval, dat de kerkenraad juist in deze tijd, de herfst van 1884, geconfronteerd werd met de scheuring in Grafhorst. De spanning tussen het streven naar verdediging en handhaving van de gereformeerde waarheid en dat naar behoud van de eenheid van de gemeente werd sterk gevoeld. Was de kerkenraad soms te rechtlijnig geweest tegenover de Waarheidsvrienden in Grafhorst? Had hij niet meer begrip moeten tonen voor het rechtmatige verlangen naar kerkelijke gemeenschap in eigen dorp? Was ds Beyer niet te streng in de leer? Velen vreesden, dat de eis tot ondertekening van de belijdenisgeschriften zou leiden tot spanningen met ruimer denkende leden van de gemeente, tot nieuwe verdeeldheid en tot conflicten met de kerkelijke besturen. Jan Bos - hij kwam uit Grafhorst - verklaarde, dat hij bang was dat de ondertekening consequenties zou hebben, die hij niet kon overzien. Toen de voorzitter hierop doorvroeg, bleek dat hij bang was dat het in vacatureperiodes tot conflicten met de kerkelijke besturen aanleiding zou geven.¹⁰¹ Deze vrees leefde ook bij kerkgangden en notabelen, toen Beyer een soortgelijk voorstel aan hen voorlegde. Zes van de dertien aanwezigen verklaarden zich

ertegen op 5 november 1884. Zij wezen ‘op de gevaarlijke strekking van dit voorstel, dat bij aanneming eene nieuwe verdeeldheid in de gemeente zou brengen’. Op hun verzoek werd in de notulen aangetekend, dat zij tegen hadden gestemd, omdat dit voorstel ‘naar hunne mening treurige gevolgen kan hebben’. Enkele maanden later werd het besluit tot ondertekening van de belijdenisgeschriften door kerkvoogden en notabelen alsnog weer ingetrokken met 7 tegen 4 stemmen.¹⁰²

De kerkenraad was niet minder dan Kuyper c.s. gehecht aan de gereformeerde waarheid, maar hij wilde de eenheid van de kerk, het behoud van de gemeenschap met het hele volk van God hieraan niet opofferen. Hierdoor heeft de op 11 april 1883 met geestverwante kerkenraden in Amsterdam ingezette weg niet tot een doleantie geleid in IJsselmuiden en Grafhorst. Evenals de in de gemeente geliefde predikanten Geselschap, Deetman en Aalders, die destijds in Amsterdam stonden en niet met Abraham Kuyper zijn meegegaan, bleven kerkenraad en gemeente trouw aan de Nederlandse Hervormde Kerk.¹⁰³ Wij hebben al gezien, hoe dit tijdens de vacature na het vertrek van Beyer zou leiden tot pijnlijke compromissen en tot het optreden op de kansel van de dorpskerk van predikanten als Van Anrooy e.a. die de gereformeerde waarheid geweld aandeden.¹⁰⁴ Maar desondanks bleef de hoop leven op herstel van de gehele kerk...

Op een andere weg tot herstel van de kerk

Binnen een jaar na het vertrek van Beyer kreeg de gemeente weer een nieuwe predikant in de persoon van Adriaan Renier, die bijna achttien jaar in IJsselmuiden heeft gestaan.¹⁰⁵ In tegenstelling tot veel van zijn voorgangers was Renier een ervaren predikant, die reeds drie gemeenten had gediend. Zijn werk werd gekenmerkt door de rustige wijze, waarop hij werkte aan de opbouw van de gemeente. Hierdoor kon zij zich herstellen van de tegenstellingen en conflicten, waaronder zij in voorgaande jaren geleden had. Men ziet dit herstel aan het grote aantal catechisanten, ook uit Kampen, Kampereiland en Mastenbroek, dat in de dorpskerk belijdenis deed.¹⁰⁶ Renier en anderen zorgden ervoor, dat de zondagsschool, die door studenten van de Theologische School in IJsselmuiden was opgericht, in 1892 in hervormde handen overging.¹⁰⁷ Sommige leden van de Vrije Gereformeerde Gemeente keerden terug tot de Hervormde Kerk.¹⁰⁸ De kerkenraad besteedde ook aandacht aan het verschijnsel, dat slechts weinig gemeenteleden aangingen aan het Heilig Avondmaal. De oorzaken hiervan werden besproken, ‘opdat ook een ieder hunner vrijmoedigheid mocht hebben tot het

Avondmaal toe te treden'.¹⁰⁹ Van veel liefde voor de kerk getuigden de geschenken en legaten, die de gemeente in deze periode ontving.¹¹⁰

De jaren 1887-1906 waren ook een periode van overgang. De gemeente maakte zich los van de beweging rond Abraham Kuyper en zocht toenadering tot die stroming in de kerk, waaruit de in 1906 opgerichte Gereformeerde Bond is voortgekomen. Het conflict betreffende het afgeven van attesten voor een drietal catechisanten, die bij de vrijzinnige ds Van Anrooy in Kampen belijdenis wilden doen, hoorde nog bij de oude beweging.¹¹¹ Toen de kerkenraad van Kampen om deze attesten vroeg, besloot die van IJsselmuiden aan dit verzoek niet te voldoen. Hij wilde 'op geenerlei wijze medewerken aan een daad, welke hij beschouwt als in strijd met Gods Woord, en die niet anders dan tot geestelijke schade der gemeente leiden moet'. Tegen het afgeven van een bewijs van goed gedrag bestond op zichzelf geen bezwaar. In dit geval ging het echter om een vorm van medewerking aan het afleggen van een geloofsbelijdenis, die hij in strijd acht met het Woord van God en het eigen geweten. Hij zou zijn ambt om toe te zien op de gemeente niet getrouw vervullen, als hij de attesten afgaf.¹¹² Toch stond niet de gehele kerkenraad achter deze brief. Drie van de vier diakenen waren ertegen. Bij de nieuwe tijd hoort het besluit van de kerkenraad van 20 maart 1908. Nu geeft hij de attesten wel af aan degenen, die belijdenis willen doen in Kampen en Mastenbroek. En vervolgens wordt gesproken 'over de geesteloosheid der kerk in het gemeen: de onvruchtbaarheid, gemis aan arbeid en nood, hoe moet ik zalig worden, een verlaten van de wereld en de zonde en een zoeken naar de oude paden, gemis aan werkzaamheid in den middellijken weg tot behoudenis der ziel....' We zitten dan reeds in de periode na ds Renier, maar het verschil in sfeer is duidelijk. Een andere spiritualiteit treedt naar voren. Het polariserende activisme heeft plaats gemaakt voor een min of meer lijdelijke bevindelijkheid.

Losmaking van de beweging rond Abraham Kuyper zien we ook aan de collectenlijst. Na de afwijzing van de Doleantie was het de vraag of men in de kerkdiensten zou blijven collecteren voor de Unie School met de Bijbel, de VU en de NGZV. De Unie-collecte bleef gehandhaafd, maar de gereformeerde zendingsvereniging moest vanaf 1888 de Pinkstercollecte delen met het Java-comité.¹¹³ Vooral ten aanzien van de VU bestonden bezwaren bij een deel van de kerkenraad. In mei 1887 besloot de kerkenraad na een uitvoerige discussie de collecte voor onbepaalde tijd uit te stellen,¹¹⁴ maar in de herfst van dat jaar bleek de meerderheid van de kerkenraad toch weer voor een collecte te zijn op de Eerste Kerstdag.¹¹⁵ Hierna horen we echter niets

meer over de VU en de NGZV.

Deze losmaking van de beweging rond Abraham Kuyper betekende echter niet, dat de kerkenraad zijn gehechtheid aan de naam 'gereformeerd' verloochende. Dat bleek duidelijk, toen de kerkelijke besturen hem het advies gaven om zichzelf niet meer gereformeerd, maar hervormd te noemen. In 1892 waren de Gereformeerde Kerken in Nederland ontstaan ten gevolge van de vereniging van de kerken uit de Afscheiding van 1834 en de Doleantie van 1886. De scriba van het Classicaal Bestuur waarschuwde de kerkenraad van IJsselmuiden en Grafhorst, dat hij het kapitaal, dat op naam stond van de Gereformeerde Kerk, over moest schrijven op naam van de Nederlandse Hervormde Kerk. De kerkenraad besloot echter eenparig om dit advies naast zich neer te leggen. De belangrijkste reden hiervoor was, 'dat hij den naam van Gereformeerde Kerk, welke wij terecht dragen, niet gaarne prijsgeeft, en oordeelt, dat, wie ook deze naam zich wil toe eigenen, daardoor geenerlei rechten op de bezittingen kan doen gelden...'¹¹⁶ Het was in overeenstemming met deze gehechtheid aan de Gereformeerde Kerk, d.w.z. aan een kerk, die het gezaghebbend karakter van de Bijbel en van de reformatische belijdenisgeschriften erkent en wil handhaven, dat de kerkenraad van IJsselmuiden en Grafhorst zich ook na de Doleantie niet wilde neerleggen bij de toestand waarin de Nederlandse Hervormde Kerk verkeerde. In 1905 bestond veel opwinding over een zekere dr Louis L. Bähler te Oosterwolde. Hij had zich in een brochure denigrerend over het christendom uitgelaten, maar het boeddhisme geprezen. Het Provinciaal Kerkbestuur van Friesland had hem om die reden geschorst, maar de synodus contracta - het dagelijks bestuur van de synode - had hem echter gehandhaafd als predikant van de Nederlandse Hervormde Kerk. Met vele andere kerkenraden liet ook die van IJsselmuiden c.a. een krachtig protest horen op 7 oktober 1905.¹¹⁷ Deze kwestie was de aanleiding, dat een nieuwe beweging opkwam in de kerk, die zich inzette voor het herstel van de Gereformeerde Kerk door de afschaffing van de organisatie van 1816. Op 18 april 1906 kwam het tot de oprichting van de kerkelijke organisatie, die de belichaming vormde van dit streven: de Gereformeerde Bond.¹¹⁸ Bij haar voelde de meerderheid van hervormd IJsselmuiden en Grafhorst zich onder leiding van de kerkenraad voor de toekomst het beste thuis.

Predikanten van IJsselmuiden en Grafhorst in de negentiende eeuw:

Jacobus Henricus Scheepers, geb. 1787, als proponent gekomen 1813, overleden 1841

Hermannus Rietveld Creyghton, geb. 1804, gekomen van Wilsum 1842, vertrokken naar Terneuzen 1854

Antoon Piper, geb. 1810, gekomen van Genemuiden 1854, vertrokken naar Waarder 1855

Jonathan Bastiaan Nijhoff, geb. 1813, gekomen van Vaassen 1856, vertrokken naar Nijkerk 1857

Wilhelmus Jacobus Geselschap, geb. 1830, gekomen van Kootwijk 1857, vertrokken naar Aalburg 1859

Jan Adriaan Petrus Ris Lambers, geb. 1825, gekomen van Schraard 1861, vertrokken naar Maassluis 1862

Peter Deetman, geb. 1837, als candidaat 1862, vertrokken naar 's Grevelduin-Capelle 1865

Wilhelmus Jacobus Geselschap, geb. 1830, gekomen van Heemstede 1865, vertrokken naar Delfshaven 1869

Dirk Nicolaas Eerdmans, geb. 1839, gekomen van St. Jansga en Delfstrahuizen 1869, overleden 1871

Jacob van der Werff Lzn., geb. 1812, gekomen van Elspeet 1873, vertrokken naar Kesteren 1875

Dr. Eskelhoff Carsjen Gravemeijer, geb. 1847, als candidaat 1876, vertrokken naar Oosthem 1878

Johannes Beyer, geb. 1857, gekomen van Lemele 1883, vertrokken naar Hierden 1886

Adriaan Renier, geb. 1847, gekomen van Elspeet 1887, vertrokken naar Ouderkerk a/d IJssel 1905

Noten:

- 1 *Nieuw Kamper Dagblad*, 10 febr. 2003.
- 2 R.K. Parochie IJsselmuiden, 1857-1982, *125 jaar R.K. Parochie IJsselmuiden*, z.p., z.j.
- 3 J. A. Paasman, *Aan de monding van de IJssel. Een historische schets van de gemeenten Grafhorst, Kamperveen, Wilsum, IJsselmuiden, Zalk en Veecaten*, Meppel, z.j.
- 4 Paasman, *Aan de monding*, 73.

- 5 A. J. van der Aa, *Biographisch woordenboek der Nederlanden*, IV (Gorcum 1843), 754-755 s.v. Grafhorst; *Idem*, VI (Gorcum 1845), 91-92 s.v. IJsselmuiden.
- 6 H. v. d. Bor, *Verhalen van een stadje langs het Ganzendiep*, 44-54.
- 7 D. N. Eerdmans (1839-1871) had op 31 okt. 1869 intrede gedaan in IJsselmuiden. Zie: *Naamlijst der predikanten van Overijssel*, bewerkt door W. M. C. Regt (in het vervolg: Handschrift Regt).
- 8 Notulen Kerkenraad Hervormde Gemeente IJsselmuiden (in het vervolg Not. Krd), 25 nov. 1858.
- 9 De Ring Kampen werd gevormd door negen genabuurde kerken binnen de classis Kampen, die elkaar moesten helpen in geval van vacatures. De predikanten van deze gemeenten kwamen af en toe bijeen om de zaken, die met het consulentschap en de vacaturebeurten samenhangen, te regelen en om elkaar toe te rusten bij de uitoefening van hun ambt. Zie: H. Reenders, 'De ring Kampen van de Nederlandse Hervormde Kerk tijdens het scribaat van ds N.S. Hoek 1816-1852', *Bijdragen uit het land van IJssel en Vecht IV* (Zwolle 1981) 67- 101.
- 10 Reenders, 'De ring Kampen', 83-84.
- 11 Collatierecht is het recht tot het verlenen van een kerkelijk ambt of predikantsplaats.
- 12 Zie voor deze predikanten de bijlage.
- 13 Paasman, *Aan de monding*, 17 en 42. De buitenerfgenamen waren betrokken bij de beroeping van de predikanten Rietveld Creyghton, Nijhoff, Ris Lambers en Geselschap (1865).
- 14 Not. Krd, 18 en 19 mei 1856; 29 sept., 27 okt. en 15 dec. 1859; 4 jan. 1860, 2 en 27 mei, 26 juni en 28 juli 1865.
- 15 Not. Krd, 31 mei 1842 en 28 nov. 1848.
- 16 Not. Krd, 16 dec. 1855 en 20 febr. 1866.
- 17 Not. Krd, 18-4-1871; 28 febr. en 7 mrt 1872. Afstand deden W. Kanis en de baronnen F.A.S.A van Ittersum en A.J.E. van Ittersum. De twee resterende collatoren Jan Kanis en de erven A. van der Woude werden alleen officieel in kennis gesteld van tijd en plaats der verkiezing, waaraan zij als manlijke lidmaten van de gemeente konden deelnemen. Zie: Not. Krd, 7 mrt 1872.
- 18 *Biografisch Lexicon voor de Geschiedenis van het Nederlandse Protestantisme (BLGNP)* III (Kampen 1988), 145 s.v. Eskelhoff Carsjen Gravemeijer.
- 19 Jacobus Henricus Scheepers (1787-1841): Reenders, 'De ring Kampen', 76-77.
- 20 Reenders, 'Idem', 89.
- 21 J. C. Rullmann, *De strijd voor kerkherstel in de N.H.K. der XIXe eeuw* (Kampen 3e dr 1928) 125.
- 22 D. Th. Kuiper, *Tussen observatie en participatie. Twee eeuwen gereformeerde en antirevolutionaire wereld in ontwikkelingsperspectief* (Hilversum 2002) 70-72; G. J. Mink, *Op het tweede plan. Evangelisten in de tweede helft van de negentiende eeuw* (Leiden 1995), 77-82; 162-179, 219-221.
- 23 Hij overleed op 23 jan. 1890 aan de Hoogstraat te Hasselt als vrijgezel zonder beroep;

leeftijd: 77 jaar.

- 24 Wilhelmus Jacobus Geselschap (1830-1911) was predikant te Kootwijk 1855, IJsselmuiden 1857, Aalburg 1859, Heemstede 1862, IJsselmuiden 1865, Delfshaven 1869, Reitsum 1874, Rotterdam 1875 en Amsterdam 1881-1904.
- 25 Peter Deetman (1837-1911) was predikant te IJsselmuiden 1862, Grevelduin- Capelle 1865, Klundert 1866, Benne kom 1869, Reitsum 1871, Nijkerk 1873, Charlois 1877, Kampen 1878 en Amsterdam 1881-1909.
- 26 'Ervaringen uit den arbeid der Evangelisten' in: *Maandblad van de Evangelisten van de Ned. Ver. van Vrienden der Waarheid*, jrg 1 en 2 (1878), nr 7 en 8, archief Vrienden der Waarheid, Utrechts Archief.
- 27 'Veel lidmaten van buiten de gemeente waren gewoon te IJsselmuiden de bediening bij te wonen', aldus Not. Krd, 5 jan. 1870.
- 28 De namen van inwoners van IJsselmuiden en Grafhorst, die lid werden van de afgescheiden gemeente van Kampen -de zogenaamde groep Hoksbergen-, in het lidmatenboek van de Gereformeerde Kerk (GK) van Kampen (Gemeentearchief Kampen (GAK)). Vgl. J. Wesseling, *De Afscheiding van 1834 in Overijssel*, deel I (Groningen 1984) , 18-19 en 47. De Gereformeerde Kerk van IJsselmuiden-Grafhorst werd op 17 mrt 1929 geïnstitueerd.
- 29 Hij had in 1827 belijdenis gedaan. Zie: Not. Krd, 4 jan. 1835.
- 30 Hendrik Meijer (1806-1862) huwde in 1829; was dagloner, veehouder en aannemer. Hij werd lid van de groep-Hoksbergen in Kampen; in 1852 voegde hij zich bij de groep-Gunnink c.s., de Chr. Afgesch. Gemeente (de voorloper van de Gereformeerde Kerk te Kampen). Arch. GK Kampen (GAK).
- 31 Not. Krd, 23 nov en 6 dec. 1853. Zie voor Gerrit van der Haar: Paasman, *Aan de monding*, 93.
- 32 Not. Krd, 25 nov. 1858.
- 33 Not. Krd, 6 en 21 febr. 1860. Ds Frans van Leeuwen (1834-1904) stond te Kampereiland van 1859 tot 1876.
- 34 Het gebeurde vond plaats tijdens de vacature na het vertrek van ds Geselschap naar Heemstede in 1859.
- 35 Gerrit Nieuwenhuis (1810-1904) heeft tijdens de vacature inderdaad geen vergaderingen bijgewoond. Hij was afkomstig uit Grafhorst, woonde later in IJsselmuiden en vertrok in 1885 naar Kampen, waar hij is overleden.
- 36 A.J. Rasker, *De Nederlandse Hervormde Kerk vanaf 1795* (Kampen 1986) 40-41.
- 37 Not. Krd, 1861.
- 38 Not. Krd Chr. Afgesch. Gemeente Kampen, 28 mei 1868 en 23 mei 1870 (Arch. GK, GAK).
- 39 Cornelis Vleesch was op 15 april 1868 door het Classicaal Bestuur geëxamineerd en toegelaten als godsdienstonderwijzer. Zie: Not. Cl. .Best., 15 april 1868, archief classis Kampen NHK, nr. 29. Hij hield oefeningen in de school te Brunnepe met toestemming

- van de kerkenraad van Kampen en trad dikwijls op voor de Vrienden der Waarheid in hun lokaal te Kampen.
- 40 Een godsdienstonderwijzer zonder aanstelling van een kerkenraad mocht geen godsdienstoefeningen leiden. Vleesch werd daarom vermaand door het Cl. Best. op 3 aug. 1877. Zie Archief PKB, inv. nr 246.
- 41 Not. Krd, 12 mrt 1869; Not. Cl .Best., 8 mrt 1869. Tijdens de vacature Gravemeijer liet de kerkenraad met toestemming van de consulent de dienst op Oudejaarsavond en Nieuwjaarsdag vervullen door een geëxamineerd catechiseermeester. Zie: Not. Krd, 9 dec. 1878.
- 42 Not. Krd, 6 okt. en 25 nov. 1886.
- 43 De kerkenraad wilde Vleesch tijdens de vacature een van de twee diensten op zondag laten vervullen. Voor de financiering ervan had hij reeds contact met de kerkvoogdij. Toen Van Anrooy van zijn ringbeurt op de zondag na 6 december afzag, verzocht de kerkenraad Vleesch deze beurt over te nemen. Zie: Not. Krd, 6 okt, 25 nov. en 6 dec. 1886.
- 44 Not. Krd, 6 dec.1886.
- 45 Not. Krd, 19 mei 1887.
- 46 Mink, *Op het tweede plan*, 162-179.
- 47 Grafhorst had in 1866-1868 acht leden (Kampen ongeveer 40 en Hasselt tussen de 20 en 30) en in de jaren 1870 zeven contribuanten. Zie: verslagen van de algemene vergaderingen, Archief Vrienden der Waarheid, inv. nr 4.
- 48 Verslag van de algemene vergadering, 12 april 1882.
- 49 Kerkvisitatierapport over 1868, archief PKB, inv. nr 394.
- 50 Deetman aan prof. B. J. L. de Geer, Kampen, 25 okt. 1878, handschriften-archief Universiteitsbibliotheek Utrecht
- 51 Rasker, *De Nederlandse Hervormde Kerk*, 167.
- 52 Not. Krd, 19 april 1867.
- 53 Not. Krd, 13 mrt 1871.
- 54 Not. cl. bestuur, 12 april 1871; Cl. Bestuur aan Van der Gaag, 13 april 1871; Cl. Best. aan Provinciaal Kerkbestuur, 13 april 1871, Archief Cl. Bestuur, inv. nr 53. Cornelis van der Gaag (geb. 1819 Delft), zonder beroep, was in 1867 uit Doesburg gekomen; hij vertrok in 1878 naar Voorst.
- 55 Not. Krd, mei 1871. Deze vrees bleek niet terecht, want bij de om de tien jaar herhaalde stemming (1881, 1891, 1901, 1911 en 1921) koos de gemeente steeds voor handhaving van de bestaande praktijk. Zie: Not. Krd, 1 juni 1891, 29 april 1901, 8 mei 1911 en 17 febr. 1921.
- 56 Rasker, *De Nederlandse Hervormde Kerk*, 157-158.
- 57 Waarschijnlijk heeft de door Kuyper geïnspireerde 'Vereeniging voor het Vrij Beheer der Kerkelijke Goederen' invloed gehad op deze keuze. Zie: Kuiper, *Tussen observatie en partici-*

- patie, 34. De kerkenraad stemde in met een oproep van de kerkenraad van Utrecht samen te werken ter verdediging van bedreigde gemeentebelangen. Zie: Not. Krd, 4 jan. 1869; Rullmann, *De strijd voor kerkherstel*, 162-164.
- 58 Processtukken, zitting 11 juni 1879, archief Arrondissementsrechtbank Zwolle, inv. nr 1106, zaak 231.
- 59 Idem, zitting 11 juni 1879. Lubbertus van der Kamp (1838-1924) was een zoon van bleker Jan van der Kamp (ovl. 1855).
- 60 In de *Kamper Courant* van 3 juni 1880 betwijfelde A.v.B. of de oude kerkvoogden wel capabel waren. Hij noemde Van der Kamp 'een (in afwijking van den toestand der andere kerkvoogden) welgezeten inwoner'. Volgens een artikel in de KC van 4 nov. 1880 waren de oude kerkvoogden niet bereid hun rekeningen ter inzage te leggen.
- 61 Not. Krd, 4 jan. 1869. Opvalt, dat Nieuwenhuis en Van den Beld geen ouderling meer waren vanaf 1875, resp. 1877.
- 62 Gravemeijer werd op 20 okt. 1878 in Oosthem bevestigd.
- 63 Processtukken, zitting 3 sept. 1879; *Zwolsche Courant*, 29 april 1880.
- 64 Deetman aan De Geer, 25 okt. 1878; P. van Rechteren c.s. aan Classicaal Bestuur., 20 nov. 1878, Archief Cl. Best., inv. nr 57.
- 65 Not. Krd, 15, 20 en 30 sept. 1880.
- 66 Not. Krd, 28 okt. 1878.
- 67 Volgens Not. Krd, 24 nov. en 4 dec. 1878 en Deetman (aan De Geer van 11 jan. 1879) werkten de nieuwe kerkvoogden niet mee; volgens A.v. B. (*Kamper Courant*, 3 juni 1880) wilden de oude kerkvoogden de bescheiden niet overhandigen.
- 68 Zittingen op 15 mrt, 2, 23 en 28 april, 7 mei, 11 juni en 3 sept. 1879, arch. Arr.rechtbank Zwolle, inv. nr 1106, zaak 231. Zie voor de uitspraak ook: *Zwolsche Courant*, 28 april 1880 met commentaar in *Kamper Courant*, 3 juni 1880.
- 69 Deetman aan De Geer, Kampen, 25 okt. 1878. Hierbij dacht hij waarschijnlijk aan Van den Beld en Nieuwenhuis.
- 70 Idem, 11 januari 1879.
- 71 Not. Krd, 24 okt en 5 nov. 1879.
- 72 Zie: A.v.B., 'De kerkvoogdij te IJsselmuiden en Grafhorst', *Kamper Courant*, 3 juni 1880.
- 73 Not. Krd, 17 jan. en 9 maart 1883.
- 74 A.Z., 'Hervormde Gemeente van IJsselmuiden en Grafhorst. Stemming van 8 Notabelen op Zaterdag 6 November 1880', *Kamper Courant*, 4 nov. 1880. Volgens Paasman, *Aan de monding*, 161 weigerde de stad Grafhorst eind 18e eeuw haar aandeel in het onderhoud van de dorpskerk te betalen, zolang zij geen medezeggenschap in het beheer kreeg.
- 75 Sybrand overleed op 1 april 1882, Van den Beld zegde in 1884 zijn lidmaatschap op, Nieuwenhuis vertrok naar Kampen in 1885, zodat in juni 1886 alleen Gerrit Schinkel over was. Hij overleed op 30 juni 1905. Zie: krd aan de krd van Kampen, 23 juni 1886,

- Archief Herv. Gemeente Kampen, inv. nr 75.
- 76 A.W. Ravenshorst c.s. aan Provinciaal College van Toezicht, 30 mei 1881; not. PCT, 30 juni 1881; 12 jan. en 13 juli 1882, Archief PCT, inv. nr 11.
- 77 Zie voor het plaatselijke reglement: Achief PCT, inv. nr 553.
- 78 Ravenshorst was in 1847 te Ambt Ommen geboren. Hij trad af als kerkvoogd na zijn benoeming tot kerkelijk ontvanger en koster op 29 nov. 1883. Later vervulde hij ook de functie van organist. In 1910 vertrok hij naar Kampen.
- 79 Zie notulen van de vergaderingen van Kerkvoogden en Notabelen, 1882-1893, Archief Hervormde Gemeente IJsselmuiden en Grafhorst, inv. nr 62.
- 80 Not. PCT, 13 juli 1882, archief PCT, inv. nr 433; not. kerkvoogden en notabelen, 19 april 1882.
- 81 Not. Krd, 13 mei en 23 juni 1886; Krd IJsselmuiden c.a. aan Krd Kampen, 23 juni 1886, Archief HG Kampen, inv. nr 75.
- 82 Zie: Not. Kerkv. en Not., 1 april en 10 mei 1884; 11 febr. en 16 okt. 1885. Voor de aanschaf van het orgel had zich een speciale commissie gevormd. Zie: T. Snoeijer, *Het orgel in de Nederlandse Hervormde kerk in IJsselmuiden*, Wezep 1985.
- 83 Zie Not. Kerkv. en Not., 29 sept. 1890 en 30 aug. 1893; Not. cl best., 5 okt. 1898, Archief classis Kampen, nr 29. De pastorie, Dorpsweg 2, werd gebouwd in 1894.
- 84 Visitatierapport over 1881, Archief Provinciaal Kerkbestuur, inv. nr. 394.
- 85 Deetman aan De Geer, 4 april 1881.
- 86 De contributies uit Grafhorst aan de Vrienden der Waarheid namen toe van f. 4, 25 in 1878/1879 tot ruim f. 29,- in 1881/1882. Zie: A. J. van Ommeren, *Geschiedenis van de Oud Gereformeerde Gemeente in Nederland te Grafhorst* (manuscript), 5.
- 87 De Vries hield in 1881-1882 161 spreekbeurten en 186 catechisaties, o.m. in Bleiswijk, Kampen en Grafhorst. Zie: Van Ommeren, *Oud Gereformeerde Gemeente*, 5. Zie voor De Vries: *Predikanten en Oefenaars. Biografisch Woordenboek van de Kleine Kerkgeschiedenis I* (Houten 1991) 226-228.
- 88 Bevolkingsregister Grafhorst 1880-1890, archief gemeente Grafhorst, inv. nr 142-144.
- 89 Jansje Wijnen, de weduwe van Jan Sybrand sr, zegde haar lidmaatschap van de Hervormde Gemeente op 7 okt. 1884 op.
- 90 *Kamper Courant*, 14 jan. 1883.
- 91 Willem Jan Goossens Aalders (1838-1900) was predikant te Maartensdijk 1878, Kampen 1881 en Amsterdam 1885-1900. Zie: Handschrift Regt, 212. Aalders was het adres voor de Vrienden der Waarheid in Kampen, gelijk Deetman voor hem. Zie: Van Ommeren, *Oud Gereformeerde Gemeente*, 5. Mogelijk speelde ook de verwijdering tussen de kerkenraad en de oude kerkvoogden (Van den Beld c.s.) hierbij een rol.
- 92 Not. Krd, 8 aug. en 26 sept. 1883; 1 dec. 1884; 24 nov. 1885.
- 93 Not. Cl. Best., 27 sept. en 29 nov. 1883; er waren twee protesten, dat van J. Penninkhof c.s.

- d.d. 21 sept. 1883 en dat van J. Vinke c.s., d.d. 22 nov. 1883, archief Cl. Best., inv. nr 57.
- 94 Not. Krd, 28 jan. 1884; not. Cl. Best., 27 maart 1884; Cl. Best. aan Krd IJsselmuiden c.a., 3 april 1884, inv. nr 53.
- 95 Zij bedankten als lid op 7 en 13 oktober 1884. Zie: Naamlijst der lidmaten aangelegd in het jaar 1870 onder den dienst van ds D.N. Eerdmans, archief Herv. Gemeente IJsselmuiden c.a.; Van Ommeren, Oud Gereformeerde Gemeente, 10.
- 96 Not. Krd, 8 mei en 30 okt. 1882.
- 97 Not. Krd, 8 aug. 1883 en 23 mrt 1885.
- 98 Not. Krd, 20 april 1883. De vergadering werd bijgewoond door 250 kerkenraadsleden. In het moderamen zaten niet alleen Kuyper en F.L. Rutgers, maar ook ds Deetman.
- 99 Rullmann, *De strijd voor kerkherstel*, 156-158; Rasker, *De Nederlandse Hervormde Kerk na 1795*, 182-182.
- 100 Not. Krd, 8 en 22 okt. en 1 dec. 1884.
- 101 Not. Krd, 1 dec.1884. Bos meende ten onrechte, dat ondertekening van de belijdenis-geschriften de kerkenraad zou verplichten om tijdens vacatures die predikanten van de kansel te weren, die gezangen lieten zingen.
- 102 Not. Kerkv. en Not., 10 okt. en 5 nov. 1884; 30 mei 1885 .
- 103 Zie voor de opstelling van deze predikanten in Amsterdam: Rullmann, *Strijd voor kerkherstel*, register.
- 104 Zie hiervoor.
- 105 Adriaan Renier (1847-1921) was predikant te Wilnis 1875, Bergambacht 1879, Elspeet 1884, IJsselmuiden c.a. 1887, Ouderkerk a/d IJssel 1905, Eemnes-buiten 1910-1916.
- 106 Zie hiervoor.
- 107 *Honderd jaar zondagsschool 'Timotheus' IJsselmuiden 1892-1992*, z.pl., z.j.
- 108 Not. Krd, 4 en 7 febr. 1887, 20 nov. 1902 en 15 febr. 1907.
- 109 Not. Krd, 31 okt. 1900.
- 110 Not. Krd, 31 okt.1902, 20 nov. 1903, 17 aug. 1904.
- 111 Not. Krd, 22 juni en 24 juli 1887. Het verzoek betrof Sophia M. F. Biekart, Warnar de Groot en Klaas Venema.
- 112 Krd IJsselmuiden aan Krd Kampen, 24 juli 1887, Archief Hervormde Gemeente Kampen, inv. nr 75.
- 113 Not. Krd, 19 april en 9 aug. 1888, 21 juli 1909.
- 114 Van Delden en Van Werven waren tegen dit uitstel. Not. Krd, 19 mei 1887.
- 115 Not. Krd, 10 nov. en 5 dec. 1887.
- 116 Not. Krd, 23 jan. 1893. Vgl.: Prov. Kerkbest. aan Cl. Best. Kampen, 8 mei 1893, Archief Cl. Best. inv. nr 58.
- 117 Not. Krd, 7 okt. 1905.
- 118 Rasker, *De Nederlandse Hervormde Kerk na 1795*, 262-263. Op 4 sept. 1905 werd ds. J. D. de

Lind van Wijngaarden uit Utrecht beroepen. Hij was voorzitter van de Gereformeerde Zendingbond en een van de oprichters van de Gereformeerde Bond. Not. Krd. 4 sept. 1905.